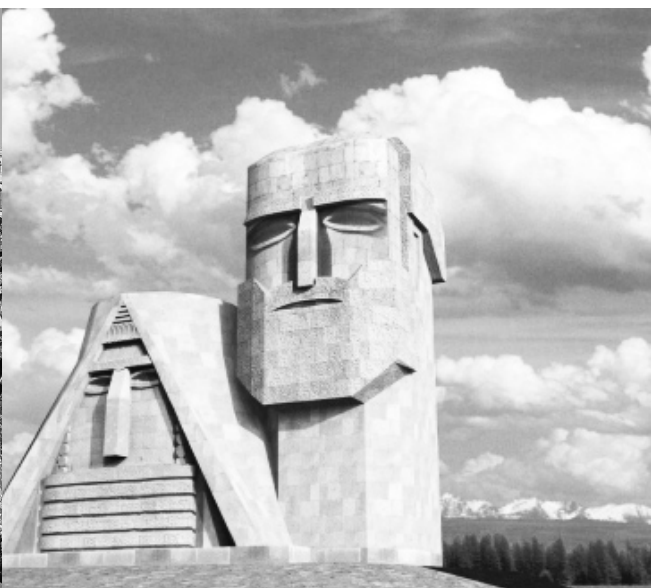

ՄԵՆՔ ՀԱՂԹԵԼՈՒ ԵՆՔ

ՄԵՆՔ ԿԱՆՔ ՈՒ ՊԻՏԻ ԼԻՆԵՆՔ, ԶԻ ԳԻՏԵՆՔ ԿՈՎԵԼ ՈՒ
ԿՈՎՈՒՄ ԵՆՔ ՀԱՆՈՒՆ ՄԵՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ

Նաիրի ԶԱՐՅԱՆ

ԶԱՅՆ ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ

Հայոց քաջեր,
Այս խոլ դառնագոռոչ թոհուրոհին,
Հիշեք ձեր թիկնազեղ նախնյաց ամպրոպաշունչ ուղին
Այն օրերից.
Երբ նոր էր Հայկը դեռ լարում
Իր լայնալիճ աղեղը:
Հին է ժողովուրդը մեր,
Ինչպես անունը բրոնզափայլ Բաբելոնի:
Թուրքն իր որսը խորովել դեռ չգիտեր,
Մենք աստվածներ էինք ծուլում
Ու վայելում գինի:

Թող ձեզ ոգեշնչե հայրենաշեն արքա Տիգրանը Մեծ.
Որ մի ձեռքով բռնեց եղջյուրն Արևելքի,

Եվ մի ձեռքով՝ եղջյուրն Արևմուտքի.
Եվ գույգ ահեղ ցուլերի պես նրանց ի բաց վանեց,
Սահմանելով այն հողը ավանդական,
Որ դարերով եղել է Հայաստան:
Նոր քաղաքներ շինեց,
Քաջալերեց գուսանական արվեստ,
Կրծքին արև առավ իբրև նետակայուն զրահ:
Եվ քանդակեց իր կերպարանքը վեստ
Մետաղաձուլյ դրամների
Եվ իր դարի,
Եվ փոթորկոտ մեր պատմության վրա:

Այստեղ կանգնեք մի պահ.
Խոնարհվեցեք,
Ինչպես խոտերն են խոնարհվում արշալույսից առաջ:
Արյան մառախուղից
Ելնում է Վարդանի պատկերը սեզ.
Եվ աջը մեզ մեկնած՝ կրկին գոչում է.
- Հայ քաջեր, հառա՛ջ...

Այն ահեղ Ավարայրում
Իրար դիպան երկու զորություններ,
Պարսիկը ռազմական իր փղերով,
Հայոց քաջերը հայրենյաց սիրով,
Ընկան փղերը բիրտ,
Ընկան քաջեր բոցարյուն,
Ընկավ և քաջ Վարդանը շառաչով թշնամասաստ:
Բայց գոռ պարսիկն ահա միզակաթեկ՝
Քաշվեց իր հողը բարբարոս
Եվ իր սրտում ասաց.
- Հայե՛ր, թող Ահրիմանը ձեզ տանի,
Կռվում եք... ապրեցեք:

Այո՛, կռվել ենք մենք, զարկել մեր
դարավոր ոսոխներին, զի մենք
սիրում ենք մեր հայրենիքը
ու պիտի ապրենք հանուն նրա:

«ՕՏԱՐ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԱՂԹ-ԱՎԱՅՐԵՐԻ ՄԱՍԻՆ».

ՄԻԶԱԶԳ-ԱՅԻՆ ԱՌՅԱՆՑ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ՝ ՆՎԻՐՎԱԾ ՀԱՅՐ ՂԵՎՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆԻ
ԾՆՆԴՅԱՆ 200-ԱՄՅԱԿԻՆ

(1820 թ., Կ. Պոլիս - 1901 թ., Վենետիկ)

2020 թ. սեպտեմբերի 15-16-ին ՀՀ ԳԱԱ պատմության հետազոտության հայ գաղթաբանների և Սփյուռքի պատմության բաժնի կազմակերպել էր առցանց միջազգային գիտաժողով՝ «Օտար աղբյուրները հայկական գաղթավայրերի մասին» խորագրով: Այն նվիրված էր հայ մեծանուն բանասեր, պատմաբան, հնագետ, աշխարհագրագետ, բանաստեղծ, թարգմանիչ, մանկավարժ, խմբագիր, Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ (1838 թ.) Հայր Ղևոնդ Ալիշանի (Քերովբե Պետրոս-Մարգարի Ալիշանյան) (1820 թ., Կ. Պոլիս-1901 թ., Վենետիկ) ծննդյան 200-ամյակին:

Գիտաժողովի գործընկերներ էր Հունի տեխնոլոգիական համալսարանը (Արցախի Հանրապետություն):

Պատահական չէ, որ «Օտար աղբյուրները հայկական գաղթավայրերի մասին» միջազգային գիտաժողովը նվիրվել է Հայր Ղևոնդ Ալիշանի ծննդյան 200-ամյա հոբելյանին, քանի որ, ապրելով և ստեղծագործելով արտերկրում, նրա գրվածքներն առանձնանում են հայրենագիտական, գաղութագիտական ու հայագիտական հարուստ տվյալներով,

ճշգրտությամբ, հագեցած են օտարությունից հնչող անսահման կարոտախտով, ազգային արմատներին կառչած մնալու, ինչպես նաև, տարբեր լեզուներ իմանալով հանդերձ, ազգային դիմագիծը պահպանելու և սերունդներին հայրենասիրությամբ դաստիարակելու անհուն ձգտումով:

Երբեմնի անհետացած հայ գաղթաբանների և կամ կազմակերպված ու նորերս կազմակերպվող հայ համայնքների, ինչպես նաև ընդհանրապես Հայաստանի և հայերի վերաբերյալ օտար սկզբնաղբյուրների բազմակողմանի ուսումնասիրությունը հույժ կարևոր նշանակություն ունի հայ և համաշխարհային պատմագիտության ու աղբյուրագիտության զարգացման համար:

Լայն ընդգրկում ունեցող այս գիտաժողովին մասնակցության հայտ էր ներկայացրել ոչ միայն Հայաստանից (ՀՀ և ԱՀ), այլև աշխարհի ութ երկրներից (Իտալիա, Ֆրանսիա, Շվեյցարիա, Հունգարիա, Բուլղարիա, Հունաստան, Ռուսաստանի Դաշնություն, Ուկրաինա) շուրջ երեք տասնյակ հետազոտող: Նրանք հնարավորություն ունեցան լուսաբանելու հայ գաղթաբանների ու համայնքների, ➤2

Լորդ Արա Դարգին British Science Association-ի նախագահ

Բրիտանահայ ճանաչված բժիշկ լորդ Արա Դարգին սեպտեմբերի 1-ից ստանձնել է Բրիտանական գիտության ասոցիացիայի՝ British Science Association-ի (BSA) նախագահի պաշտոնը: Պրոֆեսոր Դարգին, որ մասնագիտական տարբեր ինստիտուտներ է ղեկավարում Լոնդոնի կայսերական թուղթում և ճանաչված է վիրաբուժական նորարար մեթոդների հեղինակմամբ ու կիրառմամբ, ստանձնելով Բրիտանական գիտության ասոցիացիայի նախագահի պաշտոնը, ասել է, թե շատ զգացված է, որ հենց իրեն է վստահվել պաշտոնն այն ժամանակ, երբ առողջապահությունը և գիտական նորարարությունը հանրության, մեդիայի և քաղաքական օրակարգի առաջնայնությունն ունեն:

ՄԻՋԱԶԳ-ԱՅԻՆ ԱՌՑԱՆՑ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ...

➤1 ինչպես նաև հայության պատմության մասին տարբեր ժամանակաշրջանների (հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրեր) և աշխարհաքաղաքական տարբեր տարածքների (Արևմտյան ու Արևելյան Եվրոպա, Մերձավոր ու Միջին Արևելք, Օսմանյան կայսրություն, Ռուսաստան, Ուկրաինա, Վրաստան, Արևելյան Ասիայի կղզային, ԱՄՆ և այլն) վերաբերյալ առկա աղբյուրագիտական հարուստ ժառանգությունը: Բացելով գիտաժողովը՝ ԶԳԱ պատմության ինստիտուտի Զայ գաղթաբանների և Սփյուռքի պատմության բաժնի վարիչ, պ. գ. դ., պրոֆեսոր Գևորգ Ստեփանյանը ներկայացրեց հայ գաղթականության պատմության ուրվագիծը և առկա գրականությունը: Անդրադառնալով հայ Սփյուռքի պահպանման հրատապ խնդրին՝ նա նշեց. «...Սփյուռքահայերի ինքնության պահպանման և ծուլման վտանգից խուսափելու միակ ճանապարհը հայրենադարձությունն է՝ հանգրվանելը մայր հայրենիքում»:

ԶԳ կառավարության Սփյուռքի գործերի գլխավոր հանձնակատար Զարեհ Սինանյանն իր ողջույնի ուղերձում առանձնապես կարևորեց հայ գաղթավայրերի վերաբերյալ օտար աղբյուրների առկայությունը, մանավանդ որ դրանք, հասանելի լինելով ավելի մեծաթիվ ուսումնասիրողներին, հաստատում և լրացնում են «հայկական աղբյուրներում առկա տեղեկությունները հայ գաղթավայրերի հոգևոր-մշակութային ու սոցիալ-տնտեսական իրողությունների մասին»: Հանձնակատարի ողջույնի խոսքն ընթերցեց գրասենյակի Զայրենադարձության բաժնի պետ, պ. գ. թ., դոցենտ Զովհաննես Ալեքսանյանը:

Հանդես գալով բացման խոսքով՝ ԶԳԱ հայագիտության և հասարակական գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս քարտուղար, ԶԳԱ ակադեմիկոս Յուրի Սուվարյանը մասնավորապես անդրադարձավ արտերկրում հայերի լավագույն ինքնադրսևորման փաստին, ինչպես նաև գիտության և մշակույթի տարբեր ոլորտների զարգացման գործում նրանց բերած նպաստին: ԶԳԱ արտասահմանյան անդամ Զայր Լևոն արք. Չեքիյանն առանձնապես կարևորեց Զայր Դևոնդ Ալիշանի՝ իր ժամանակաշրջանի «Եվրոպական ռոմանտիկներին» հավասարազոր անհատ, իսկ նրա ստեղծագործությունները՝ հավաստի պատմական, այդ թվում նաև՝ գաղութագիտական, սկզբնաղբյուր լինելու հանգամանքը: ԶԳԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն, ԶԳԱ ակադեմիկոս Աշոտ Մելքոնյանը, մատնանշելով Զայր Դևոնդ Ալիշանի՝ համաշխարհային մեծություն լինելու հանգամանքը, շեշտեց նրա աշխատությունների միջոցով նորա-

նոր բացահայտումներ կատարելու սկզբնաղբյուրային արժեքը, ինչպես նաև բնօրրանում և ապրած տարբեր երկրներում հայերի ձեռքբերումներն ու նպաստը օտար սկզբնաղբյուրների միջոցով ևս վերհանելու և գիտական շրջանառության մեջ դնելու անհրաժեշտությունը:

Լիագունար միստին (նախագահող՝ Աշոտ Մելքոնյան) զեկուցեցին Վենետիկի Միսիթարյան միաբանության անդամ Զայր Վահան Օհանյանը («Զայր Դ. Ալիշանի նամակահին որպես աղբյուր հայ գաղթաբանների պատմության») և ԶԳԱ պատմության ինստիտուտի գիտաշխատող Էլիզաբեթ Թաջիրյանը («Զայր Դ. Ալիշանի «Եվրոպայի հայ գաղթաբանները» ձեռագիր հատորը):

Գիտաժողովի «Զայ գաղթավայրերը հնագույն շրջանում» վերտառությամբ առաջին միստուն (նախագահող՝ Քլոդ Մուրթաֆյան) լսվեցին ԶԳԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի առաջատար գիտաշխատող, պ. գ. դ. Զակար Զուլբյանը «Արաբական աղբյուրները Ամտիոք բաղաբի և շրջակայքի հայ հին գաղթականության մասին», «Փարիզ, 1» համալսարանի պրոֆեսոր, պ. գ. դ., ԶԳԱ արտասահմանյան անդամ Քլոդ Մուրթաֆյանի «Նախաօսմանյան հայ երուսաղեմը օտար ճանապարհորդների հայացքով», Աթենքի ազգային համալսարանի դոկտորանտ Գևորգ Դադարյանի «VII դարում Զոնում հայ վանականների ներկայության հարցի շուրջ» (ռուսերեն) զեկուցումները: Երկրորդ՝ «Այսրկովկաս և Միջին Արևելք» միստն իր հերթին բաղկացած էր երկու բաժիններից:

Առաջին բաժնում (նախագահող՝ Քրիստինե Կոստիկյան) զեկուցումներով հանդես եկան ԶԳԱ պատմության ինստիտուտի գլխավոր գիտաշխատող, ԶԳԱ թղթակից անդամ, պ. գ. դ., պրոֆեսոր Ալբերտ Խառատյանը՝ «Եվրոպական ճանապարհորդները զմյուռնահայ համայնքի մասին (XVII-XIX դդ.)», ԶԳԱ պատմության ինստիտուտի առաջատար գիտաշխատող, Զայ գաղթաբանների և Սփյուռքի պատմության բաժնի վարիչ, պ. գ. դ., պրոֆեսոր Գևորգ Ստեփանյանը՝ «Եվրոպացի և ռուս հեղինակների երկերը որպես Արևելյան Այսրկովկասի հայության պատմության սկզբնաղբյուր», ԶԳԱ պատմության ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող, բ. գ. թ. Արծվի Բախչինյանը՝ «Շվեդ ճանապարհորդ Լիլս Մաթսոն Շիոփինգը Զայաստանի և հայերի մասին (XVII դ.)», Երևանի Մ. Մաշտոցի անվան հիմն ձեռագրերի հետազոտական ինստիտուտի՝ Մատենադարանի ավագ գիտաշխատող, պ. գ. դ. Քրիստինե Կոստիկյանը՝ «Շահ Աբբաս Ա-ի կողմից Սպահան ու Իրանի ներքին շրջաններ

ԸՇ ԳԱԱ նախագահը շնորհավորել է ԸՇ ԳԱԱ արտասահմանյան անդամ, Դենիսի պրոֆեսոր, լորդ Արա Դարգին Բրիտանական գիտության ասոցիացիայի (BSA) նախագահությունը ստանձնելու կապակցությամբ

ԶԳ գիտությունների ազգային ակադեմիայի նախագահ ակադեմիկոս Ռադիկ Մարտիրոսյանը շնորհավորական նամակ է հղել ԶԳ ԳԱԱ արտասահմանյան անդամ, Դենիսի պրոֆեսոր, լորդ Արա Դարգին Բրիտանական գիտության ասոցիացիայի (BSA) նախագահությունը 2020 թ. սեպտեմբերի 1-ից մեկ տարով ստանձնելու կապակցությամբ:

«Հարգելի պրոֆեսոր Արա Դարգի, մեծ ուրախությամբ տեղեկացանք Ձեր՝ Բրիտանական գիտության ասոցիացիայի նախագահի պաշտոնում նշանակվելու մասին: Ընդունե՛ք մեր ջերմ շնորհավորանքներն այդ առթիվ: Հուսով ենք, որ Ձեր նշանակումը կամրապնդի մեր կապերը և մեր գիտական համագործակցությունը կբարձրացնի մեր մակարդակի: Մաղթում ենք Ձեզ հաջողություններ այսօր և միշտ»:

Ի արձագանք ԶԳ ԳԱԱ նախագահի շնորհավորանքի՝ պրոֆեսոր Արա Դարգին պատասխան նամակում գրել է.

«Հարգելի՛ պրոֆեսոր Մարտիրոսյան,

Ես շատ ուրախ եմ եկող տարի ստանձնելու Բրիտանական գիտության ասոցիացիայի նախագահությունը և համակարծիք եմ Ձեզ հետ, որ այս նշանակումը կօգնի հետազոտումն ամրապնդելու մեր հարաբերությունները»:

Արա Վարդգես Դարգին ծնվել է 1960թ. Իրաքի Բաղդադ քաղաքում՝ 1915 թվականի Հայոց ցեղասպանությունից փրկված հայ ծնողների ընտանիքում: Նա աշխարհի առաջատար վիրաբույժներից է: Լոնդոնի Կայսերական թուղթի նրա ղեկավարած ամբիոնը զբաղվում է ռոբոտացված վիրաբուժությամբ: Պրոֆեսոր Դարգին Լոնդոնի Կայսերական թուղթի Գլոբալ առողջության նորարարության ինստիտուտի տնօրենն է, թուղթի Փոլ Հանլինի վիրաբուժության ամբիոնի և Քաղցկեղի հետազոտության ինստիտուտի ղեկավարը: Արա Դարգին նաև խորհրդատու վիրաբույժ է Imperial College հոսպիտալում, Royal Marsden-ում: Պրոֆեսոր Դարգին վիրաբուժության մեջ ռոբոտների և տեխնոլոգիաների կիրառման հեղինակ է:

թ. Արման Մալոյանը՝ «Հայերի թիվը Կ. Պոլսում ըստ եվրոպացի հեղինակների տվյալների (XVIII դ. վերջին քառորդ - XIX դ. սկիզբ)»:

«Հայ սփյուռքն օտար աղբյուրներում» միստուն (նախագահող՝ Վահե Սարգսյան) լսվեցին Բուլղարիայի գիտությունների ակադեմիայի Բալկանագիտության ինստիտուտի հետազոտող, պ. գ. դ. Գոհար Խնկանոսյանի «Բուլղարիայի հեղինակները Բուլղարիայի հայերի մասին», Ֆրիբուրգի (Շվեյցարիա) համալսարանի պրոֆեսոր, փ.գ.դ. Արել Մանուկյանի «Շվեյցարական վավերագրերը ժնևի և Լոզանի հայկական գաղթաբանների մասին», ԶԳԱ պատմության ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող, պ.գ.թ. Հովհաննես Ալեքսանյանի «Հայերի թվաքանակը Ռուսաստանում 1897-2010 թթ. ըստ վիճակագրական տվյալների», ԶԳԱ պատմության ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող, պ.գ.թ. Վահե Սարգսյանի «Ճավախքի հիմնահարցի վրացական ընկալումները և դրանց վրա ազդող գործոնները (ըստ 1999-2009 թթ. վրացական տպագիր մամուլի նյութերի)» զեկուցումները:

Յուրաքանչյուր միստի վերջում զեկուցողները պատասխանեցին տրված հարցերին, ինչպես նաև տեղի ունեցան քննարկումներ:

Վերջում գիտաժողովի արդյունքներն ամփոփող ելույթներով հանդես եկան Ա. Մելքոնյանը, Ա. Խառատյանը, Ա. Մանուկյանը, Գ. Խնկանոսյանը, Է. Միսիթարյանը, Կ. Սկրտչյանը, Ա. Բախչինյանը, Ք. Ավագյանը, Գ. Ստեփանյանը:

Նախատեսվում է գիտաժողովում կարգաված զեկուցումները հրատարակել առանձին գրքով, ինչպես նաև նմանատիպ գիտաժողովները պարբերական դարձնել՝ առանձին պրակներով հրատարակելով հետազոտությունների արդյունքները:

Հայաստանի, Սփյուռքի և այլազգի գիտնականների կողմից հայրենի և արտերկրի հայերի մասին օտար աղբյուրների հետազոտությունները, ուսումնասիրում ու գիտական շրջանառության մեջ դնելը կարևոր նշանակություն ունեն ինչպես հայ, նույնպես և օտար պատմագիտական ժառանգության հետազոտման համար:

Գևորգ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

Պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ԶԳԱ պատմության ինստիտուտի Զայ գաղթաբանների և Սփյուռքի պատմության բաժնի վարիչ Զնարիկ ԱՎԱԳՅԱՆ

Պատմական գիտությունների թեկնածու, ԶԳԱ պատմության ինստիտուտի առաջատար գիտաշխատող

ՀԱՅՈՑ ՈՍԿԵՂԱՐԻ ՄՇՏԱՐԹՈՒՆ ՊԱՀԱՊԱՆԸ ԱՐԵՐՏ ՄՈՒՇԵՂՅԱՆԻ ԺԱՆՈՒՆ 90-ԱՄՅԱԿԸ

Լրացավ բանասիրական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Արեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի Հայ հիմն և միջնադարյան գրականության բաժնի առաջատար գիտաշխատող Արեղյան Վարդգեսի Մուշեղյանի ծննդյան 90-ամյակը:

Ծնվել է 1930 թ. սեպտեմբերի 27-ին Երևանում: 1949-1954 թթ. սովորել է ԵՊՀ-ի բանասիրական ֆակուլտետի ռոմանագերմանական բաժնում, այնուհետև ավարտել է նույն ֆակուլտետի ասպիրանտուրան՝ ավստրոգերմանական գրականության գծով:

Վեց տարեկանում դժբախտ պատահարի պատճառով կորցնելով տեսողությունը՝ աննկուն կամքով ոչ միայն շարունակել է զբաղվել գիտությամբ, այլև կույրերի հիմնախնդիրներով: Հայաստանում 1956 թ. հիմնել է Բրայլյան տպարան՝ կույրերի համար ուղեցիկ տառերով գրքեր տպագրելու համար:

Իրականացրել է հայկական բրայլյան առաջին գրքերի՝ Բաժնու «Մամվելի», Եղիշե Զարեհի բանաստեղծությունների, Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» և այլ գրքերի տպագրությունները: Եղել է Հայաստանի կույրերի միավորման կենտրոնական վարչության նախագահը (1965-1973 թթ.):

1973 թ. ընդունվել է ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտ, ապա և 1974 թ.՝ Գրականության ինստիտուտ, որտեղ և աշխատում է մինչև այժմ:

1980թ. պաշտպանել է թեկնածուականատենախոսությունը՝ «Ավետիք Իսահակյանի կյանքի և ստեղծագործության վաղ շրջանը» (1889-1895 թթ.), իսկ 1996 թ.՝ թեմայով դոկտորականատենախոսությունը:

Հայաստանի գրողների միության (1979 թ.) և բնական ու հասարակական գիտությունների միջազգային ակադեմիայի (2004 թ.) անդամ է:

Հեղինակ է շուրջ 100 գրականագիտական և հայագիտական հոդվածների, որոնք վերաբերում են հայ ժողովրդի պատմության ծագումնաբանությանը և հայ հիմն գրականության սկզբնավորումից մինչև Ավ. Իսահակյան և Եղիշե Զարեհ ընկած շրջանին:

Պարգևատրվել է Գրականության ինստիտուտի Մ. Արեղյանի անվան արծաթե հուշամեդալով, Հայաստանի գրողների միության «Գրական վաստակի համար» մեդալով, Երևանի պետական համալսարանի ոսկե մեդալով (2010 թ.), ՀՀ պաշտպանության նախարարության հուշամեդալով (2016 թ.) ու ՀՀ գիտության և կրթության նախարարության (2016թ.) ոսկե մեդալով, ՀՀ ԳԱԱ պատվոգրով (2010 թ.) և վաստակագրով:

Համալսարանական ուսումնառությունն ավարտելուց հետո նախ՝ թարգմանական գործունեությամբ է զբաղվել՝ գերմանական գրականությունից թարգմանելով Հայմրիխ Հայնեի «Գերմանիա» և «Չմեռային հեքիաթ» (պոեմ) ստեղծագործությունները 1959 թ., ապա՝ դարձյալ Հայնեից՝ «Բանաստեղծություններ և գեղուններ» (Երևան, 1983 թ.): Թարգմանական հաջորդ երկու գրքերը Գյոթեից են՝ «Վայնարյան բնար» (Երևան, 1985 թ.) և «Բանաստեղծություններ» (Երևան, 1993 թ.): Նրա համահեղինակությամբ է թարգմանվել Արմին Թ. Վեգների «Ճանապարհ առանց տունդարձի» (Երևան, 2000 թ.) ստեղծագործությունը:

Գերմաներենի և գերմանական գրականության քաջիմացությունը նրան մեծապես օգնելու էր գիտական առաջին ծավալուն ուսումնասիրությունը՝ «Ավետիք Իսահակյան, վաղ տարիներ. 1875-1898 թթ.» (Երևան, 1983 թ.) գրելիս: Այստեղ Վարդգեսի ստեղծագործական առաջին շրջանը՝ գեղարվեստական հասունացման ընթացքը, գրական առաջին փոր-

ձերից դիտարկվում է հայ ժողովրդական բանահյուսության և գերմանական գրականության համատեքստում: Նույն համաբանությամբ ներկայացվում են Իսահակյանի ուսումնառության տարիները Ս. Էջմիածնից մինչև Լայպցիգի համալսարան:

Գիրքը գրված է գիտական խորությամբ և աղբյուրների համակողմանի ընդգրկմամբ, որում հիշատակված են Վարդգեսի մինչև այդ անտիպ 30 բանաստեղծություններ և թարգմանություններ: Միաժամանակ այն գրված է գրական շնչով և գեղեցիկ քնարական լեզվով. ընթերցողը զգում է Արագածի փեշերից և Շիրակ աշխարհից տարածվող Մանթաշի շունչը և Վայնարյան հանճարի խորաքնին հայացքը:

«Մովսես Խորենացու դարը» (Երևան, 2007թ.) մենագրության մեջ անտիկ գրականության սկզբնաղբյուրների քննությամբ հայոց Պատմահոր Մատյանը դիտարկվում է հունա-հռոմեական աշխարհի համատեքստում: Նման մոտեցմամբ է գրված:

Աղբյուրների մանրակրկիտ քննությամբ հերքելով Խորենացու ժամանակը և «Հայոց պատմության» վավերականությունը կասկածի ենթարկողների տեսակետները՝ վստահաբար կարելի է ասել, որ Մ. Արեղյանից և Ստ. Մալխասյանից հետո Ա. Մուշեղյանը երկրորդ անգամ Մովսես Խորենացուն վերահաստատեց այն պատվավոր տեղում, որը նա գրավում է հինգերորդ դարի հայ պատմագրության ժամանակագրական համակարգում:

Ա. Մուշեղյանն աղբյուրների մանրակրկիտ որոնմամբ կարողացավ մեկ առ մեկ հերքել նման ժամանակային անհամապատասխանությունները՝ ցույց տալով, որ դրանք իրենց սկզբնաղբյուրային համարժեքներն ունեն մինչև հինգերորդ դար հասնող սասանյան վիճագիր արձանագրություններում և պահլավական գրական հուշարձաններում, ինչպես նաև ասորական և հունա-հռոմեական գրականության մեջ:

Խորենացու «Հայոց պատմությունը» քանի որ ստուգաբանվում է հինգերորդ դարի հայ պատմագրության ընդհանուր համատեքստում, ուստի հետազոտությունների հետագա ընթացքը նրան տարավ դարի մյուս պատմիչների երկերի քննությանը:

Պատմագրական երկի և այնտեղ նկարագրված պատմական իրադարձությունների փոխկապակցված քննությամբ նախ՝ Խորենացու «Հայոց պատմության» և հայկական թագավորական հարստությունների (դինաստիաների) վերլուծությունը կատարեց: Այնուհետև Ազգայնագիտության «Հայոց պատմությունը» դիտարկեց Գրիգոր Լուսավորչի անվան շուրջը մինչև 430-ական թթ. հաստատված խորհրդա-

պահական արգելքի և Հայոց Դարձի պատմության շրջանակում:

Նման մոտեցմամբ Կորյունի «Վարք Մաշտոցին» վերլուծվեց Գրեորի Գյուտի և Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության հարցերի հետ փոխկապակցված, իսկ Եղիշեի ու Փարպեցու գործը՝ Ավարայրի ճակատամարտի և Վարդանանց շարժման դիտանկյունից:

Ալբերտ Մուշեղյանը մեր այն հայագետներից է, ով հավասարապես թե՛ գրականագետ է և թե՛ պատմաբան, շնորհիվ որի նրա ուսումնասիրությունները մեր դասական հայագետների գործերի նման կարող ենք անվանել պատմաբանասիրական ուսումնասիրություններ:

Միայն ապել կարելի է, թե զարմանահրաշ իր հիշողությամբ խորաքնին հայացքը ինչպես է նա սահեցնում դարերի վրայով՝ նախաքրիստոնեական շրջանից ու հինգերորդ դարից մինչև քսաներորդ դարի սկզբի հայ դասական գրականություն:

Ալբերտ Մուշեղյանին մենք կարող ենք անվանել նաև մշտաբուն և անկաշառ հայացքով մի ժամապահ, ով մեր հարևանների ունեցություններից շարունակ պաշտպանում է մեր գրականության տիրույթները՝ չափավորելով նրանց անչափելի ախորժակը:

Այսօր մենք որքան վստահ ենք նրա՝ որպես ժամապահի դիրքային հեթապախության համար, դժբախտաբար նույնքան մտահոգ ենք դիրքային հեթափոխի համար, որովհետև մեր հարևաններն իրենց շարունակական գործունեությամբ ապացուցում են, որ իսկույն տեղ են դառնում ոչ միայն բաց մնացած պաշտպանական ամեն մի գծի, ամեն մի դիրքի պաշտպանական հեմակետի, այլև պատմաշակութային չափավոր տարածքի:

Նույն այս մտահոգությամբ 90-ամյա բարձունքից Ա. Մուշեղյանն իրեն բնորոշ եռանդով իր հարուստ գիտելիքները և հայ պատմագրության ուսումնասիրման փորձն է փոխանցում ինստիտուտի այսօրվա ասպիրանտներին ու հայցողիներին, որպեսզի նրանք շարունակեն հայ դասական պատմագրության վավերականության հավաստման, այն ժամանակի համաշխարհային քաղաքակրթության լայն համապատկերում դիտարկելու և գեղարվեստական բարձր արժանիքները վերահանելու դժվարին, բայց և նվիրական գործը:

Խորհրդանշական է, որ երկար տարիների տքնաջան աշխատանքով Մովսես Խորենացուն 5-րդ դարի իր պատվանդանին վերահաստատող Ա. Մուշեղյանը ծննդյան 90-ամյակի առիթով որպես պետական բարձր գնահատություն այս տարի՝ սեպտեմբերի 21-ին, պարգևատրվեց «Մովսես Խորենացի» մեդալով:

Վարդան ԴԵՎՐԻՎՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ Մ. Արեղյանի անվան
գրականության ինստիտուտի
տնօրեն, բանասիրական գիտ.
դոկտոր

Հերիքնազ ՈՐՍՎԱՆՅԱՆ
Գրականության ինստիտուտի
փոխտնօրեն, բանասիրական
գիտությունների թեկնածու

Միջազգային իրավունքի մասնագետ Ա. Մանդելշտամը, որ տասնեակ տարիներ Կ. Պոլսում մոտիկից ուսումնասիրել է թուրքերի վարք ու բարքը, իր «Le sort de l'Empire Ottoman» (1917թ.) գրքում տալիս է թուրքերի հետևեալ բնութագիրը.

«Այս «իշխող» ցեղի դերը, ասում է Մանդելշտամը, մեզ թվում է նախ և առաջ ողբերգական: Եվ թիւրք ժողովրդի այս ողբերգությունը նրա մեջ է, որ աշխարհում երևան գալուց ի վեր նա ոչինչ չի արել քաղաքակրթական տեսակետից իր գոյութիւնն արդարացնելու համար: Ուրիշ ազգերի կեանքի մեջ մտել է նա միշտ արեան ու արցունքի հեղեղներ թափելով: Նա հաստատուել է աշխարհում միմիայն պատերազմներով և շղթաներով. շղթաներ այլ ազգերի և կրօնի համար. շղթաներ իր սեփական զաւակների մտքի և ա-

ԹՈՒՐ-ՔԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

զատութեան համար. շղթաներ վերջապես մուսուլման կնոջ համար: Թիւրքը ապրել է միմիայն ճորտութիւնով: Եվ հիմն քաղաքակրթութեան ցեղերի վրայ իր իշխանութիւնը հաստատելով, ինչպես յոյների, արաբների, հայերի վրայ, միաժամանակ կենսական ու ժպտուն ոյժերով հարուստ սլաւոնների տեղ դառնալով, իշխելով աստուածային քաղաքին, որ նախասահմանում էր աշխարհի կեդրոնը լինելու, թիւրք ժողովուրդը քարացել է մի նուիրապետական դիրքի մէջ: Միւսուլմանական սխօլաստիկայով խեղդուած՝ նա չի կարողացել մարդկային մտքի որեւէ ասպարեզում ցուլացնել ստեղծագործ հանճարի կայծերը: Փոխ առնելով իր կրօնը արաբ ազգից, որի ոգին նրան իս-

պառ տար է, նա չի կարողացել ազգային եկեղեցի ստեղծել»:

«Թիւրք խղճուկ լեզուն անգոր է ծառայել գիտական մտածումին և արաբական դպրութեան ծովից է քաղում իր տեսական գաղափարների ամբողջութիւնը: Թող նա պճնուի արաբական մտքի փառահեղ զգեստներով, թող նա զարդարուի պարսկական բանաստեղծական գանձերից խլուած թանկագին քարերով, թիւրք ժողովուրդը չի ծնել ոչ մի նոր գաղափար: Աշխարհը երբեք չի լսել թիւրքի շրթունքներից մի նոր մեղեդի կամ երգ. թիւրքը երբեք չի հարստացրել միտքը նոր ձևերով ու պատկերներով: Թիւրք ժողովուրդը չի թողել յետնորդներին և ոչ մի բանաստեղծի, արուեստագետի, քանդա-

կագործի, երաժշտի, գիտունի մի մեծ անուն, որ մարդկութիւնը կարողանար այն կրկնել ուրախութեամբ ու սիրով: Թիւրքը չի դրել ոչ մի նուէր գեղեցիկի, ճշմարիտի և բարիի սեղանի վրայ: Նա եղել է մի ամուլ ազգ, առանց պտղի ազգ»:

«Իր (թիւրքի) պատմական առաքելութիւնն է եղած աւերել. իսկ աւերածը հոգու պէտք չունի: Հոգին, սակայն, անհրաժեշտ է ազգային կեանքի հիմքերը ձգելու և հենց այս հոգին է, որ ցարդ միշտ էլ պակասեց Թիւրքիային: Երիտթիւրքերը որոշ մօմենտում փորձեցին նրան տալ այդ հոգին. բայց աւա՜ղ, շատ շուտով պարզուեց, որ իրենք իսկ զուրկ են հոգուց»:

Թիվ 16, Ապրիլ, 1993թ.,
«Ազատամարտ», 29.04.93

2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ը հայ ժողովրդի նորոյա պատմության մեջ մտավ որպես Արցախի դեմ թուրքիայի և Ադրբեջանի սանձազերծած մեծ պատերազմի սկիզբ:

Ընդդեմ դարավոր ոսոխի ոտքի ելավ ոչ միայն արցախահայությունը, այլև ողջ հայ ժողովուրդը:

Հայրենի եզերքի պաշտպանների շարքում կանգնեց նաև ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտը: Պատերազմի առաջին իսկ օրվանից որպես կամավորական ռազմաճակատ մեկնեց ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող, արվեստագիտության թեկնածու Գարեգին Քոթանջյանը: Արձագանքելով «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի «Մենք ենք, մեր սահմանները. բոլորս Արցախի համար» դրամահավաք–արշավին՝ ինստիտուտի արտաբյուջետային միջոցներից փոխանցվեց 200.000, իսկ աշխատակիցների հոկտեմբեր ամսվա աշխատավարձից՝ 1.210.000 ՀՀ դրամ...

ԵՐԳԻՉ ԳԼԴԱՊԵՏԸ. ՎԱՀԱՆ ՏԵՐ-ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ

«Փորձանքներ շատ են տեսել, հազար-հազար անգամ գրկախառնվել են մահվան հետ ու դեն հրել նրան ապրելու վճռականությամբ»:

ՎԱՀԱՆ ՏԵՐ-ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ

Վստահ եմ, որ հաղթանակը մերն է լինելու...

Ծիշտ այդպես էլ վստահ էր աշխարհահռչակ կոմպոզիտոր, ՀԽՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս Արամ Խաչատրյանը, երբ 1943-ի հուլիսին սկսեց աշխատանքը Երկրորդ սիմֆոնիայի վրա, որի կլավիրն ավարտեց սեպտեմբերի 10-ին: Կոմպոզիտորի խոսքերով սիմֆոնիայի գաղափարը կապված է Հայրենական մեծ պատերազմի ահեղ իրադարձությունների հետ: «Ես ուզեցի արտահայտել ցասման, վրեժի զգացումն ընդդեմ չարիքի, որ մեզ պատճառեց գերմանական ֆաշիզմը: Մյուս կողմից՝ սիմֆոնիայում արտահայտված են վշտի տրամադրությունն ու մեր վերջնական հաղթանակի հանդեպ խոր հավատը»: Սիմֆոնիայի՝ 1943-ի դեկտեմբերի 30-ին Մոսկվայի կոնսերվատորիայի մեծ դահլիճում ՍՍՀՄ Պետական սիմֆոնիկ նվագախմբի կատարմամբ, Բորիս Խայկինի ղեկավարությամբ տեղի ունեցած պրեմիերայից օրեր անց Խաչատրյանը գրեց. «Իմ Երկրորդ սիմֆոնիան չունի գրական ծրագիր. ընդհանրացված երաժշտական կերպարներում են ձգտել են մարմնավորել այն մտքերն ու զգացմունքները, որոնցով այսօր ապրում է մեր ժողովուրդը... Սիմֆոնիայի առաջին մասը խտացնում է պայքարի առավել լարվածությունը, դաժանությունն ու դրամատիզմը: Նախաբանում զանգերի հարվածները (հանդիպում են նաև սիմֆոնիայի վերջում) ընդգծում են կատարվածի նշանակալիությունը, ստիպում կենտրոնանալ»: Սիմֆոնիայի՝ սգո երթի բնույթ ունեցող երկրորդ մասում Andante-ուն, որը ռեքվիեմ է համուն հայրենիքի գոհված զինվորների հիշատակի, կոմպոզիտորն օգտագործեց Ավ.Իսահակյանի հայտնի բանաստեղծության հիման վրա ստեղծված ժողովրդական «Որսկան ախպեր» երգի մեղեդին, որն իր մանկության տարիներին երգում էր մայրը: «Երգում էր նա ամենից հաճախ շատ տխուր մեղեդիներ: Հիշում եմ, թե ինչպես էր արտասվում «Որսկան ախպերը» երգելիս: Բոլորովին վերջերս եմ իմացել, որ ժողովրդական երգը հորինվել է հայ մեծ բանաստեղծ Ավետիք Իսահակյանի բանաստեղծության հիման վրա, ինչի մասին պատկերացում անգամ չունի երգը երգող ժողովուրդը»: Սիմֆոնիայի Ֆինալում (IV մաս) ավարտվում է ստեղծագործության գեղարվեստական մտահղացումը: Կյանքի հաստատման գաղափարն այստեղ մարմնավորվել է ինքնատիպ սիմֆոնիկ ձոնում: Սիմֆոնիայի մասին Գ. Շոստակովիչը գրեց. «Խաչատրյանի առաջին ստեղծագործությունն է, որտեղ ողբերգական սկիզբը բարձրանում է շատ բարձր աստիճանի: Բայց, չնայած իր ողբերգական էությանը, ստեղծագործությունը լի է խոր

լավատեսությամբ և մեր արդար գործի, մեր հաղթանակի հանդեպ խոր հավատով: Սիմֆոնիայում շատ են սգո և, միևնույն ժամանակ, ցնձազին հանդիսավորության հնչողությունները: Ողբերգականության ու կենսահաստատության զուգորդումը ստանում է մեծ ուժ»:

Եվ այդուամենայնիվ, հումանիզմի ամենադաժան հակոտնյաներից մեկը՝ պատերազմը, միշտ էլ խեղում է մարդկանց ճակատագրերն ու սրբագրում նրանց կենսագործությունները: Ու դժվար է ասել, թե ինչպես կղասավորվեց հայ անվանի երգիչ, ռազմական գործիչ, գրող և թարգմանիչ Վահան Տեր-Առաքելյանի (1883-1941) ստեղծագործական կյանքը, եթե չպայթեր այդ մեծ ու անհայտ՝ Առաջին համաշխարհային պատերազմը:

Թուրքմենչայի պայմանագրի համաձայն՝ 1828-1829-ին Պարսկաստանից Անդրկովկաս ներգաղթեց շուրջ 45 հազար հայ: Նրանց թվում «Վայոց ձոր է ներգաղթում որք Առաքել Տեր-Աստվածատրյանը և իր քրոջ հետ բնակութ-

րության դահլիճում տեղի է ունենում Կոմիտասի ստեղծագործություններին նվիրված համերգ, որի ընթացքում ելույթ է ունենում Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանի սաներից կազմված երգեցիկ խումբը՝ Կոմիտասի ղեկավարությամբ: Մեներգիչն էր Վ.Տեր-Առաքելյանը: Այս բախտորոշ համերգը նոր, առանձին փայլ է տալիս Հայաստանում լավագույն տեմորի համբավ ունեցող Վահանին: Հաջորդ օրվա թերթերում դրվատանքի խոսքեր են գրվում նրա մասին. «Երաժշտասեր հասարակայնության շրջանում ամենուր խոսակցության թեման Տեր-Առաքելյանն էր, նրա շողշողուն տաղանդը»: Այդ օրերին էլ Վահանը ծանոթանում է Հովհաննես Թումանյանի հետ: Համերգից հետո Հովհաննես Թումանյանը, ձեռքը դնելով Վահանի ուսին, ասում է. «Հրաշալի է քո ձայնը, տղա՛ս, հրաշալի, կոմիտասյան հայ երգը արժանի կատարող ունի»: Հետագայում մեծ բանաստեղծի հետ թիֆլիսյան հանդիպումների արձագանքն ենք տեսնում «Իմ ծանոթությունը Հովհաննես Թումանյանի հետ» հուշերում, որը գրել է 1936 թվականի մարտի 3-ին: Իսկ մինչ այդ՝ 1919-ի փետրվարի 20-ին, գրեց «Մեր Հովհաննես Թումանյանին» հոդվածը:

Վահանը ոչ միայն Կոմիտասի ղեկավարած երգչախմբի մեներգիչն էր, այլև նրա բազմաթիվ երգերի առաջին կատարողը: «Երբ Կոմիտասն ավարտում էր որևէ երգի վերջնական մշակումը, առաջին կատարման իրավունքը վերապահում էր Վահանին: Վերջինս մի տեսակ վերջնական սրբագրողի և փորձարկողի դեր էր կատարում, քանզի Վահանի կատարումներն աչքի էին ընկնում ոճական մաքրությամբ և հարազատությամբ»:

Կոմիտասի և Վահանի բարեկամության արձագանքը հետագայում դարձան իր սիրելի ուսուցչի մասին նրա հուշերը՝ «Անհիշալի մարդը» (1930), «Կոմիտասի ժառանգությունը» (1934) և «Վճռական ճակատամարտը» (1936): Երբ 1935-ին հայտնի դարձավ Կոմիտասի մահվան գույժը, բազմաթիվ տեղերում սգո երեկոներ կազմակերպվեցին: «Նման մի երեկո է տեղի ունենում նաև Թբիլիսիի կոնսերվատորիայի մեծ դահլիճում, ուր հակիրճ խոսք է ասում Վ. Տեր-Առաքելյանը: Վերջում կոմիտասյան երգերի կատարումներով հանդես է գալիս Հայկանուշ Դանիելյանը: Որքան էլ հանդիսատեսները խնդրում են, Վահանը թեև բեմ է դուրս գալիս, սակայն մեծ վշտի ճնշման տակ մի տուն անգամ երգել չի կարողանում: Ստիպված բեմից հնչեցնում են Կոմիտասի և Վահանի զուգերգերի ծայնագրությունները, որոնք խորապես հուզում են ունկնդիրներին: Դրանից հետո մի խումբ երիտասարդներ ուսամբարձ Վահանին բեմ են բերում, սակայն նա խնդրում է, որ մերեն իրեն, նման հոգեպես հուզված վիճակում ինքը երգել չի կարող»:

Իսկ մինչ այդ...

1908թ. հունվարի 3-ին Կոմիտասը և Վ. Տեր-Առաքելյանը, համերգներ տալու և հայկական երաժշտության մասին դասախոսություններ կարդալու նպատակով Վաղարշապատից մեկնում են Իգդիր: Հունվարի 4-ին Իգդիրի դպրոցի դահլիճում տեղի է ունենում Կոմիտասի դասախոսությունը հայկական ժողովրդական ու եկեղեցական երաժշտության մասին, որին մասնակցում է երգիչ Վահան Տեր-Առաքելյանը: Վ. Տեր-Առաքելյանը որպես մեներգիչ մասնակցում է Կոմիտասի ղեկավարությամբ երգեցիկ խմբի բոլոր համերգներին. Վաղարշապատում՝ 1908 թ. փետրվարի 20-ին, Երևանի ակումբի թատրոնում՝ 1908 թ. փետրվարի 22-ին, Բաքվի ժողովարանի դահլիճում՝ 1908 թ. ապրիլի 1-ին և 4-ին և այլն: Երգչի ամենասիրելի ստեղծագործությունն ու կատարողական արվեստի զագաթն էր «Ամստունին»: Ի դեպ, տարիներ անց իր գրախոսականները Վ.Տեր-Առաքելյանը ստորագրելու էր Ամստունի, Վտարունի կեղծանուններով:

Ճեմարանն ավարտելուց հետո Վ. Տեր-Առաքելյանը մեկ տարի դասավանդում է հարազատ կրթօջախում:

Ընտրելով երգչի ուղին՝ Կոմիտասի խորհրդով 1909-ին տաղանդավոր տեմորն ընդունվում է Պետերբուրգի կոնսերվատորիա՝ միաժամանակ երգելով Մարիինյան թատրոնում և Պետերբուրգի հայկական եկեղեցու երգչախմբում: Բայց առաջին աշխարհամարտը կտրուկ փոխում է Վ.Տեր-Առաքելյանի ճակատագիրը, իսկ հայ բեմը՝ զրկվում իր ապագա հռչակավոր տեմորից:

Կոնսերվատորիան չավարտած՝ 1914 թ. օգոստոսի 3-ին Վ. Տեր-Առաքելյանը զորակոչվում է պահեստից և նշանակվում իսկական զինվորական ծառայության Բելուստոկյան 50-րդ հետևակային զնդում՝ որպես 7-րդ վաշտի կրտսեր սպա: 1914 թ. նոյեմբերի 15-ից մինչև դեկտեմբերի 29-ը, ժամանակավորապես, նա 7-րդ վաշտի հրամանատարն էր, իսկ դեկտեմբերի 29-ից մինչև 1915 թ. փետրվարի 16-ը՝ 7-րդ վաշտի օրինական հրամանատարը: «Այստեղ՝ Գալիցիայում ու Կարպատներում, Բելուստոկյան 50-րդ զնդում ցուցաբերած բազմաթիվ սխրագործությունների համար նա պարգևատրվել է ցարական Ռուսաստանի այն ժամանակվա բոլոր շքանշաններով»:

(Շարունակելի)

ԱՆՆԱ ԱՍՍՏՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի տնօրենի տեղակալ, արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

յուն հաստատում նոր հիմնադրվող Մալիշկա գյուղում: Մի քանի տարի անց մահանում է գյուղի Տեր Սարգիս անունով քահանան: Նրա մահվանից հետո քահանա է ձեռնադրվում հոգևորականների շառավիղ Առաքել Տեր-Աստվածատրյանը, և Վայոց ձորի Մալիշկա գյուղում սկզբնավորվում է Տեր-Առաքելյան տոհմը»:

Վահան Տեր-Առաքելյանը՝ Տեր Խաչատուրի երրորդ որդին, ծնվել է 1883թ. օգոստոսի 24-ին Դարալագյազ (այժմ՝ Վայոց Ձորի Մալիշկա) գյուղում: Սկզբնական կրթությունը ստացել է հոր մոտ՝ գյուղի դպրոցում: Դեռ պատանի՝ նա Մալիշկայում ճանաչված էր որպես երգիչ: Տեսնելով որդու արտակարգ ընդունակություններն ու ուսման անհագ ծախսը՝ հայրը որոշում է նրան ուղարկել Գևորգյան ճեմարան:

Հմայիչ և գերող ձայնով, երաժշտական նուրբ լսողությամբ աչքի ընկնող տասներեքամյա պատանին հոր ուղեկցությամբ 1896-ին գալիս է Էջմիածին և ընդունվում Գևորգյան ճեմարան, որն ավարտում է 1905-ին, 22 տարեկանում:

Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում ուսումնառության ընթացքում Կոմիտասը ջերմ հոգատարություն է ցուցաբերում և առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնում «սև աչք ու ունքով, զանգրահեր, բարձրահասակ, թխադեմ, գեղեցկատես և շնորհալատ պատանու վրա՝ նրան հաղորդակից դարձնելով երգի ու երաժշտության դժվարին արվեստին՝ բացահայտելով դրա յուրահատուկ հմայքն ու ծանոթացնելով նրան կատարողական արվեստին, երաժշտական գիտության նրբություններին, նրա մեթոդներին, եղանակներին և այլն»:

Վահանի ճեմարանական դասընկեր Մելքոն Քրիշչյանը հետագայում կիիշի. «Վահանը սիրելի էր ոչ միայն իր համակրելի արտաքինով և շենշող խառնուածքով, այլ և մանաւանդ իր արտակարգ զիլ, հնչեղ «հերոսական» թենոր (tenor heroique) ձայնով: Ան փայլ էր ո՛չ միայն ճեմարանի հանդեսներում և Մայր Տաճարի հանդիսաւոր ժամերգութեանց, այլ և պարծանքը երգչախումբին»:

Երգեցողության մեջ նա մրցակից չուներ, ինչի շնորհիվ էլ շուտով դառնում է Կոմիտասի ամենասիրելի սանն ու ճեմարանական երգչախմբի մեներգիչը: «...Կոմիտասի հետ կապված իմ հիշողությունները մեկը մյուսից ավելի վառ ու գունեղ են, որովհետև Էջմիածնի գորշ իրականության մեջ նա այնպիսի պայծառ մի դեմք էր, որի ցայտուն գծերը երբեք աղոտացնել չի կարող ժամանակը»,- կխոստովանի Վ.Տեր-Առաքելյանը:

1905թ. ապրիլի 3-ին Թիֆլիսի արտիստական ընկե-

ՄԵԾԱՆՈՒՆ ՂԱՐԱՔԱՂՅԻՆ. ԼԵՎՈՆ ԱԹԱՔԵԿՅԱՆ (Ծննդյան 145-ամյա հիշատակ)

Հայտնի իրողություն է, թե մեր ժողովրդի կյանքում սերնդեսերունդ՝ մինչև մեր օրերը, նշանակալի ինչ խոշոր դեր են խաղացել Ղարաքաղից սերված անձինք։ Այդ մասին խոսում տողեր ունեն մաս օտարագրիները։ Այստեղ թեկուզև վերհիշենք հայ ժողովրդի ազնիվ ու անկաշառ բարեկամ, ռուս անվանի բանաստեղծ, գրող, հրապարակախոս, թարգմանիչ և հասարակական գործիչ

Սերգեյ Գորոդեցկու չափազանց հետաքրքիր դիտարկումները։ Ղարաքաղի և ընդհանրապես՝ հայ ժողովրդի պատմության ճակատագրական տարիներին ու մասնավորապես 1919 թ. մարտի 23-ին նրա գրած «Ղարաքաղ» վերնագրով ուշագրավ հոդվածում կարդում ենք. «Հայաստանի ազգային հիշողությունը պետք է հիշի ղարաքաղիների բավական շատ հռչակավոր անուններ։ Չկա մի մարդ, որտեղ նրանք դրսևորած չլինեն իրենց մայրաձեռնողականությունն ու տաղանդը։ Քաղաքականություն, գրականություն, հասարակական գործունեություն, առևտուր. այս ամենը նրանց համար աշխատանքի ապարեզ են եղել»։ Այնուհետև Ս. Գորոդեցկին թվարկում էր անվանի որոշ ղարաքաղիների, «որոնց անունները բոլորին հայտնի են»։ Հասարակական գործիչներից՝ Արամ փաշա (Մանուկյան), Սաքո Սահակյան, զինվորականներից՝ զեմերալ Լազարև, գրական գործիչներից՝ Լեո, Մոսկվայում «Армянский вестник»-ի հրատարակիչ Ամիրով և շատ ուրիշներ։

Մեր կողմից էլ ավելացնենք. XX դարի սկզբի հայ հասարակական-քաղաքական, գրական-մշակութային անվանի գործիչների թվում իր ուրույն տեղն ունի Լևոն Աթաքեկյանը (1875–1918)։ Նրան բարձր են գնահատել Ալ. Մյասնիկյանը, Շիրվանզադեն, Ավ. Իսահակյանը, Աշ. Գրաշին։ Այս շարքում առանձնանում է Լ. Աթաքեկյանի

հայրենակից, հայ իրականության երևելի դեմքերից Դավիթ Անանունի՝ «Լևոն Աթաքեկյան (կյանքը և հասարակական-գրական գործունեությունը)» վերնագրով ուշագրավ, ծավալուն հոդվածաշարը («Հառաջաբան», «Կյանքի հանգամանքները», «Ո՛վ է հայը (թյուրքահայ դատ)», «Ազգություն և դասակարգ», «Ո՛վ է հայը (հասարակական հարաբերությունները Անդրկովկասում)», «Սոցիալիզմ», «Ապստամբ միտքը», «Անձնական հիշողություններ», «Լ. Աթաքեկյանի տեղը հայ մտավորականության երանակում» ենթախորագրերով), որը տպագրել է Երևանում հրատարակվող «Հայաստանի կոոպերացիա» երկշաբաթաթերթի՝ 1920 թ. մի շարք համարներում։ Լ. Աթաքեկյանը զոհվել է 1918 թ. Բաքվի մարտյան իրադարձությունների վերջին օրը, երբ որպես հաշտարար պատվիրակ, սպիտակ դրոշմ ձեռքին, գնացել էր «Մուսաֆաթ» դիրքերը և ընկել թշնամու տմարդի գնդակից։

Հավերժ փառք մեր հին և մերօրյա մահապաշտներին։ Դ. Անանունի հոդվածաշարից Լ. Աթաքեկյանի կենսագրականը՝ «Կյանքի հանգամանքները», կրճատումներով ներկայացնում ենք ընթերցողների ուշադրությանը։

Անուշավան ՉԱՔԱՐՅԱՆ
«Պատմաբանասիրական հանդեսի» գլխավոր խմբագիր, բանասիրական գիտությունների դոկտոր

ԼԵՎՈՆ ԱԹԱՔԵԿՅԱՆ. Կեանքը և հասարակական-գրական գործունեությունը

Ի Կեանքի հանգամանքները

Լևոն Աթաքեկյանը ծնունդ է Շուշում 1875 թ. սեպտեմբերի 3-ին։ Ծագումով նա ազնուական էր, Աթաքեկյան մելիքական տոհմից, որը բնակություն ունի Ջրաբերդ գաւառի Կուսապատ գիւղում։ Ղարաքաղի հայ ազնուականությունը առհասարակ չի կարող հայարտանալ իր կուլտուրականությանը, բայց Աթաքեկյանի ծնողները պատկանում էին երջանիկ բացառությունների շարքին։ Նրա հայրը, Նիկողայոս Աթաքեկյան, պետական պաշտոնեայ էր (դատաստանական քննիչ, յետոյ՝ նոտար), գաւառական լաւ մտաւորական, օժտւած հասարակական անմար բնագոյներով։ Մայրը, տիկին Գայիանէ, այն կանանցից է, որոնք հասարակական ջերմութիւն են տարածում իրանց շուրջը, կենտրոնական անձն դառնալով բոլոր ինքնօգնութեան ու բարեգործական ձեռնարկների մէջ։ Այսպիսով Լ. Աթաքեկյանը ծնունդ ու մեծացել է մի ընտանիքում, ուր օրնիբուն անպակաս են եղել հասարակական գործը, խօսքն ու զրոյցը։ Սա մի նպաստաւոր միջավայր էր, որ մանկութիւնից նրան տոգորում էր հասարակական բնագոյներով։

Իր նախնական կրթութիւնը Լ. Աթաքեկյանը ստացել է Շուշայ ռեալական դպրոցում, որը աւարտել է 1893 թ.։ Նոյն թուականին իր մօր հետ նա ճանապարհուում է արտասահման և մտնում Լայպցիգի համալսարանը, ընտրելով հասարակական գիտությունների բաժանմունքը։ Լայպցիգից նա անցնում է Միւնխէնի, ապա Տիւրինգէնի համալսարանը, իսկ 1897 թ. փոխելով իր ընտրած մասնագիտութիւնը՝ տեղափոխւում է Բերլին և մտնում այդ քաղաքի համալսարանի բժշկական բաժանմունքը։ Այստեղ էլ նա վերջնականապէս չի հաստատում։ Որոշ ժամանակից յետոյ տեղափոխւում է Ցիւրիխի համալսարանի համապատասխան բաժանմունքը։ 1901 թ. ծնեռը նա ունկնդրում է Հայդելբերգի համալսարանում, ապա վերադառնալով Ցիւրիխ՝ իր բժշկական ուսումը աւարտում 1903 թուականին։ Նոյն թուականին նա վերադառնում է Ռուսաստան և պետական քննութիւն բռնում Կազանի համալսարանում (օգոստոս)։ Այսպիսով, Լ. Աթաքեկյանի արտասահմանեան կրթութիւնը շարունակւում է 10 տարի, մի ժամանակամիջոց, որը հնարաւորութիւն է տալիս նրան ոչ միայն հիմնովին հմտանալու իր ընտրած մասնագիտութեանը, այլև լսելով հռչակաւոր պրօֆեսորներ Ռօշերին, Բիւխերին, Բրենթանօիյին և միւսներին՝ ձեռք բերելու ընդարձակ տեղեկութիւններ քաղաքա-

տնտեսութիւնից և առհասարակ հումանիտար գիտութիւններից։

1903 թ. աշնանից Լ. Աթաքեկյանը իբրև բժիշկ հաստատում է Բազում՝ զբաղմունք ունենալով քաղաքային և մասնաւոր հիւանդանոցներում։ 1904 թ. ապրիլին նա անցնում է Լայպցիգ և մի քանի ամիս աշխատում պրօֆ. Ջօլտմանի կլինիկայում։ Լայպցիգից վերադառնում է դարձեալ Բազու և 1904 թ. աշնանից անձնատուր լինում բժշկութեան։ 1905 թ. յունիսից նա հաստատում է Շուշում, ուր զբաղւում է թէ բժշկութեամբ և թէ հասարակական-յեղափոխական գործունեութեամբ Դ. Դաշնակցութեան շարքերում։ Նրա Շուշայ կեանքի շրջանը շարունակւում է մօտ մէկ տարի։ Այդ ժամանակամիջոցում Լ. Աթաքեկյանը մատակեաց մարդ չէ։ Նա ստեպտեպ բացակայում է Շուշից, այցելւում է գաւառները, նահանգական Քանձակ քաղաքը, ապա Թիֆլիսը, Բազուն և Երևանը։ Այդ ժամանակ նա մտահոգւած էր հայթուրքական ընդհարումներից բխող ինքնապաշտպանութեան հարցերով, պայքար էր մղում մեր կեանքում ծնունդ առած մարքսիզմի դէմ և աշխատում էր ճոխացնել Դ. Դաշնակցութեան հոգևոր բովանդակութիւնը։ Իբրև դաշնակցական գործիչ 1906 թ. ամառը նա Դիզակի շրջանից ընտրւում է պատգամաւոր Էջմիածնի Կենտրոնական ժողովի, որը կաթողիկոսի կոնդակով գումարեց այդ թւականի օգոստոսի 17-ին և նպատակ ունէր կարգաւորել եկեղեցական-կուլտուրական խնդիրները։ «...»։ 1906 թ. աշնանից Լ. Աթաքեկյանը վերջնականապէս հաստատւում է Բազում։ «...»

Իր գիտակցական կեանքի սկզբում Լ. Աթաքեկյանը քննադատական վերաբերմունք ունէր դէպի Դ. Դաշնակցութեան գործելակերպը, բայց այդ հանգամանքը արգելք չհանդիսացաւ, որ 1904–1907 թուականներին նա դառնայ յիշեալ կուսակցութեան եռանդուն և խիստ ազդեցիկ անդամը։ Աշխատելով ազդել հայ ժողովրդական մասսայի վրայ, դաստիարակել նրան դաշնակցական գաղափարներով՝ Աթաքեկյանը ինքը ազդեց մասսայի պահանջներից և սկսեց տատանւել իր դաւանանքի մէջ։ 1905 թ. համառուսական յեղափոխութիւնը, հայ-թրքական տմաւեր ընդհարումները, հայ մարքսիստների կրքոտ քննադատութիւնը և այլն արագացրին նրա հոգեկան բեկումը։ Նա մի շարք ուրիշ երիտասարդ գործիչների հետ միասին ընդդիմադիր գիծ բռնեց Դ. Դաշնակցութեան ծոցում։ Այդ երևոյթը յայտնի է «Երիտասարդ դաշնակցականների շարժում» անու-

նով։ Երիտասարդները համոզւած սօցիալիստներ էին, կանգնած դասակարգային պայքարի հողի վրայ։ Նրանք սկզբում կարծում էին, թէ Դ. Դաշնակցութիւնը կծռուի դէպի իրանց դաւանած սկզբունքները, բայց նկատելով, որ դա դիւրին կատարելու գործ չէ, թողին կուսակցութեան շարքերը, անփոփեցին իբրև սօցիալիստ-յեղափոխական կազմակերպութիւն և կապ հաստատեցին համառուսական նոյնանուն կուսակցութեան հետ։ Այդ անջատումը տեղի ունեցաւ 1907 թ. օգոստոսին, որ ժամանակից սկսած Լ. Աթաքեկյանը ճանաչւած սօցիալիստ յեղափոխական էր։

«...»։ Լ. Աթաքեկյանը տաղանդաւոր հռետոր էր։ Նրա խօսքը ճոռոմ չէր, այլ հաստու, պարզ և սրամիտ։ Իբրև հաւաճառող՝ նա կարողամիտ էր, հեզամքի խոշոր ծիրքով օժտւած։ Ձարմանալի չէ, որ նա ամենուրեք բազմաթիւ ունկնդիրներ էր գտնում։ Բանաւոր խօսքը ուժեղ զէնք էր նրա ձեռքին։ Գրչին նա յաճախ չէր դիմում։ Թէ բժշկական զբաղմունքն էր խանգարում դրան և թէ մատակցութեան պակաս սէրը։ Մինչև 1907 թուականը գրիչը առանձին դեր չէր կատարում նրա հասարակական գործունեութեան մէջ։ Մի երկու յօդւած և ուսանաւորներ ունէր տպագրած զանազան պարբերականներում և միայն այդքանը։ Իր հասարակական գործչի հռչակը նա ստացել էր յեղափոխական և լուսաւորական աշխատանքով։ 1908 թ. նա մասնակցեց սօց.-յեղափոխականների համառուսական համագումարին Ֆինլանդիայում։ 1907 թուականից սկսած՝ նրա բանաւոր խօսքն միացաւ գրաւոր։ Այդ թուականին նա գրեց և հրատարակեց երկու գրքուկներ։ «Ինչու ենք անջատւում Դաշնակցութիւնից» և «Ազգութիւն և դասակարգ»։ Այդ աշխատութիւնները լոյս տեսան Րիխարդ կեղծանունով։ 1908–1909 թուականներին սօցիալիստ-յեղափոխականների հայ կազմակերպութիւնը հրատարակեց մի շարք շաբաթաթերթեր («Ամիւ», «Շեփոր», «Ջնդան» և «Առաւօտ»), որոնց ղեկավարն էր Լ. Աթաքեկյանը։ Նա գետեղեց այդ պարբերականներում Րիխարդ, Սմբատ Սմբատեան կեղծանուններով և իր իսկ ստորագրութեամբ բազմաթիւ յօդւածներ։ 1908 թ. լոյս տեսաւ նոյն կազմակերպութեան հրատարակութեամբ «Վերագնահատումներ» ժողովածուն, որի մէջ Լ. Ա. գետեղել է «Սօցիալիստական պրօբլեմներ» վերտառութեամբ մի խոշոր ուսումնասիրութիւն։ Այս շրջանի բեղուն գրական գործունեութիւնը երաշխիք էր, որ Աթաքեկյանը ջերմ կերպով փարել է գրչին և այս ասպարեզում պիտի թողնի խոշոր հետքեր։ Սակայն կա-

ռավարական հալածանքը եկաւ վախճան դնելու նրա գործունեութեան։ 1909 թ. յունիսի սկզբին Լ. Աթաքեկյանը ձերբակալեց՝ մեղադրելով Դաշնակցութիւն կուսակցութեան պատկանելութեան մէջ։ «...»։ Լ. Ա. Բազուի, Քանձակի, Ռոստովի, Նովոչերկասկի և Պետրոգրադի բանտերում մնաց երկու տարի 10 ամիս։ «...»։

Լ. Աթաքեկյանը բանտից ելաւ խախտւած առողջութեամբ, բայց առաւել ևս խախտւած միւթականով։ Մօտ վեց ամիս նա անկարող եղաւ անձնատուր լինել առտնին զբաղմունքների։ Եւ դեռ չիանգստացած՝ 1912 թ. աշնանից նորից վերսկսեց իր բժշկի ընդունելութիւնները, միաժամանակ ղեկավար հրաւիրելով՝ թղթախտի դէմ մաքառող ընկերութեան ամբուլատորիային։

Բանտարկութիւնից առաջ էլ Լ. Աթաքեկյանը իր ոյժերը փորձել էր բանաստեղծական արւեստի մէջ, գրել էր մի երկու ինքնուրոյն և թարգմանել մի քանի ոտանաւորներ։ Բանտային պարապութիւնը խթանեց այդ որոնող մարդուն երգի դիմել։ Բանտում նա շարադրեց մի շարք ոտանաւորներ և գաղտնի ուղիներով ուղարկեց բարեկաններին։ Այդ ոտանաւորներից մի քանիսը 1911 թ. նրա անուն և ազգանուն գլխագիրներով լոյս տեսան մեր խմբագրութեամբ հրատարակող «Նոր Կեանք» հանդէսում, իսկ երբ նրանց հեղինակը ազատեց բանտից, նա շտապեց հրատարակել իր բանաստեղծութիւնների ժողովածուն (Բազու, 1913 թ.)։

«...» Պատերազմը, մանաւանդ երբ նա տխուր փաստ դարձաւ. Թիւրքիայի և Ռուսաստանի միջև, սմիկի վիճակում դրեց Լ. Աթաքեկյանին։

«...» Լ. Աթաքեկյանը այն մարդկանցից չէր, որ իմաստութիւն մաճէր և ձեռքերը ծալած մատը տաքուկ բնակարանում։ 1915 թ. սկզբում նա ձգեց իր զբաղմունքները Բազում և բժշկի պաշտոնով ուղեւորեց ռազմաճակատ։ Մօտ վեց ամիս ռազմաճակատում աշխատելուց յետոյ վերադարձաւ. կերպարանափոխւած վերաբերմունքով դէպի կամաւորական շարժումը։ Այժմ նա դարձել էր այդ շարժման համոզւած ժխտողներից մէկը։ Միաժամանակ նա իր քննադատական խոսքով հրաւիրում էր հայ կեանքի ղեկավարներին դէպի քաղաքական զգուշաւորութիւն և զգաստութիւն։ «...»։

Յեղափոխութիւնը նորից տեղահան արեց այդ դաղար չճանաչող և մատակեացութիւնը ատող մարդուն։ Վերսկսեց նրա հրապարակախօսական գործունեութիւնը կուսակցական մամուլում («Աշ-

Պատմության մեջ կան եզակի անհատներ, որոնց մեծությունը ընդունում են բոլորը, անհատներ, որոնք այնպիսի խոշոր դեր են խաղում և այնքան առաջ են անցնում իրենց ապրած ժամանակից, որ շատ դեպքերում ավիբերան են մնում նրանց համեմարել կոռուստներից: Հայոց պատմության մեջ այդպիսի անհատ է Ներսես Աշտարակեցին: Երբ պատմության միտքին են դնում նրա գործունեության արդյունքը հանդիսացած հետագա իրադարձությունները, համոզվում են այն ակնհայտ ճշմարտության մեջ, որ Արարատյան բնաշխարհում պահպանված այսօրվա Հայաստանի Հանրապետությունը թերևս չէր լինի, եթե չլիներ նրա հեռատես, ամբողջովին սեփական ժողովրդի լուսավոր ապագայով տոգորված գործունեությունը:

Ս) Ի սկզբանե Ներսես Աշտարակեցու գործունեությունը եղել է եռանդուն և նպատակասլաց: Քաջ գիտակցելով Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի վիթխարի դերն ու նշանակությունը պետականությունը կորցրած հայ ժողովրդի կյանքում՝ Ներսես Աշտարակեցին անսասան պաշտպանում էր Մայր Աթոռի իրավունքները բոլոր տեսակի ոտնձգություններից, ինչը դրսևորվեց նրա անգիջում դիրքավորմամբ Դավիթ-դանիելյան պայքարի ընթացքում: Նրա ջանքերով և դրոմամբ էր, որ 1808 թ. Դանիել Ա. Սուրմառեցին հաստատեց Միմաս Լազարյանի դեռևս 1805 թ. կազմած կանոնադրությունը, որով հիմնվեց Ս. Էջմիած-

2004 թ. Օշականի Ս. Մեսրոպ Մաշտոց դպրատանը ՀՀ ԳԱԱ-ի, ԵՊՀ-ի, Մատենադարանի, Մայր Աթոռի Արարատյան Հայրապետական և Արագածոտնի թեմերի մասնակցությամբ կազմակերպվել էր գիտաժողով՝ նվիրված Ներսես Աշտարակեցու կյանքին և գործունեությանը: Գիտաժողովին ներկայացված գիտական զեկուցումներից ընթերցողի ուշադրությանն ենք ներկայացնում պատմական գիտությունների դոկտոր, երջանկահիշատակ Վալտեր Դիլյանի «Ներսես Աշտարակեցին հայոց Նոր պատմության խոշորագույն գործիչ» զեկուցման հիմնադրույթները:

ՆԵՐՍԵՍ ԱՇՏԱՐԱԿԵՑԻՆ ՀԱՅՈՑ ՆՈՐ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԽՈՇՈՐ ԳՈՐԾԻՉ

Մի Բարձրագույն խորհրդարանը կամ Սյունիոդոսը՝ ամրապնդելով հայ եկեղեցուն կոլեգիալ ղեկավարման սկզբունքը: Հայ եկեղեցու ներքին կառույցներում կարգապահություն հաստատելու նպատակով Ներսես Աշտարակեցին, Վիրահայոց թեմի առաջնորդ դառնալուց հետո, արմատախիլ արեց հատկապես Թիֆլիսի եկեղեցիներում տիրող այն անմխիթար երևույթը, որ Թիֆլիսի հայ մեծամեծերը, մասնավորապես Բեհբոթյանները, տեր ու տնօրինություն էին անում ըստ իրենց հայեցողության, քահանա էին ձեռնադրել տալիս և ավագ քահանայություն շնորհել տալիս ու կամենում էին, չափից ավելի բազմապատկելով նրանց թիվը: Նույն տեսանկյունից գիտական մեծ արժեք է ներկայացնում նրա կարգադրությամբ կազմված Վիրահայոց թեմի վիճակագրական աղյուսակը:

Բ) Ս. Էջմիածնի և Ամենայն Հայոց կաթողիկոսության հեղինակության ու պատվի պահպանման էին ուղղված նրա գրությունները պարսից գահաժառանգ Աբաս-Միրզային, հեղինակություն և պատիվ, որոնք ունեցավուն էին Երևանի սարդարի և նրա պաշտոնյաների կողմից:

Գ) Ներսես Աշտարակեցին խիստ կարևոր տեղ և դեր էր հատկացնում կրթության ու լուսավորության գործին Հայրենիքի ապագայի համար: Դեռևս 1807 թ. դեկտեմբերին՝ Նոր Նախիջևանում առաջնորդական հաջորդի պաշտոնում, երբ քաղաքում հույսեր ծագեցին, որ Հովհաննես Լազարյանի կուսակառուց բացվելիք ուսումնարանի վայրը կարող է Նոր Նախիջևանը լինել, Ներսես Աշտարակեցին կազմեց «Գաղափար կանոնագրին ուսումնարանի, շարագրելոյն ի Ներսես վարդապետ»: Վիրահայոց առաջնորդությունը ստանձնելուց անմիջապես հետո Ներսես Աշտարակեցին, խորապես ըմբռնելով

Թիֆլիսի նշանակությունը իբրև ռուսական վարչության կենտրոնի և գերակշիռ հայ ազգաբնակչություն ունեցող քաղաքի, մտադրեց ամրապնդել իրեն ղարկոց: 1824 թ. բացվեց Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցը, որտեղ կիրառեց 1807 թ. կանոնագրի որոշ սկզբունքներ: Դժվար է գերազնահատել այդ կրթական կառույցի դերը արևելահայ կյանքում:

Դ) Հայաստան աշխարհի ազգային-ազատագրական գործը դիտելով իբրև մահմեդական լծի թոթափում՝ Ներսես Աշտարակեցին մեծ տեղ էր հատկացնում քրիստոնյա Ռուսաստանի օգնությանը, սակայն պայմանով, որ այն նպատակները Հայաստանի «անցեալ վառքի», այսինքն՝ պետականության վերականգնմանը: Ելնելով ժամանակի իրողություններից՝ նա դեռևս 1821 թ. առաջարկեց ռուսաց կայսրի կողմից Հայաստանի թագավորի տիտղոսի ընդունման դրույթը, որը 1827 թ. արտացոլում գտավ Խաչատուր Լազարյանի «Վրաստանի և հարակից երկրների մասին» ծրագրային մախագծում: Ընդ որում Հայոց թագավորության մեջ պետք է միավորվեին ռուսական տիրապետության տակ գտնվող բոլոր հայկական հողերը:

Ե) Քաջ գիտակցելով, որ պետությանը անհրաժեշտ է զորաբանակ ունենալ, 1826-1828 թթ. ռուս-պարսկական պատերազմի ընթացքում Ներսես Աշտարակեցին ռուսական հրամանատարության համաձայնությամբ ձեռնամուխ եղավ հայկական կամավորական գունարանների կազմավորմանը սեփական դրոշմներով: Այդ նույն մտայնությամբ վերոհիշյալ մախագծում էր. Լազարյանն առաջարկում էր հայկական թիկնապահ զորի ստեղծում: Նման քայլ ուզում էր իրականացնել Ներսես Աշտարակեցին Վաղարշապատում: Սակայն դրանք ձախողվեցին:

Զ) Մտահոգված հայկական տարածք-

ների առավելագույն չափերով ազատագրմամբ՝ Ներսես Աշտարակեցին կամենում էր, որ Երևանի խանությանը ենթակա Մակվի խանությունը նույնպես ներառվի Ռուսական կայսրությանը անցնելիք տարածքների մեջ՝ խորապես ըմբռնելով նրա նշանակությունը Արևմտյան Հայաստանի հետ կապի համար: Սակայն Ի. Ֆ. Պասկևիչը ի դերև հանեց նրա ակնկալիքները:

Է) Ի նկատի ունենալով 19-րդ դարի առաջին երեսնամյակի երկարատև պատերազմներից, բռնի և կամովին տեղահանություններից զրեթե հայաթափ եղած Արարատյան բնաշխարհի ժողովրդագրական անմխիթար իրավիճակը և լի այն շտկելու վճռականությամբ, Ներսես Աշտարակեցին բարձրացրեց Արարատյանի հայության ներգաղթի հարցը, որն անհրաժեշտ էր թուրքական տիրապետության պայմանագրով: Այդ հեռագնա քայլը շտկեց Արարատյան աշխարհի ժողովրդագրական պատկերը հոգուտ նրա օրինական տիրոջ և դրանով իսկ ապահովեց այսօրվա Հայաստանի գոյությունը:

Ը) Կաթողիկոսական աթոռ բարձրանալուց հետո նա առաջնորդվում էր իր սկզբունքներով՝ հաշվի չնստելով «Պոլոժենիեի» և նրա հիման վրա ստեղծված հաստատությունների հետ: Դեռևս Քիշինյովից գտնվելով սերտ կապերի մեջ Կովկասի առաջին փոխարքա Ս. Խ. Վորոնցովի հետ՝ նա օգտագործում էր դրանք հանուն հայ ժողովրդի շահերի: Պատահական չէր, որ նրա օրոք վիրահայոց առաջնորդությունը թափուր էր, իսկ իր ժամանակի զգալի մասը նա անցկացնում էր Թիֆլիսում, իր իսկ ժողովրդին առավելագույն օգտակար լինելու նպատակով: Ցավոք, Ներսես Ե Աշտարակեցի կաթողիկոսի կերպարը մեծապես աղավաղված է խորհրդահայ պատմագրության մեջ:

ԼԵՎՈՆ ԱԹԱՐԵԿՅԱՆ. Կեանքը և հասարակական-գրական գործունեությունը

➤5 խատանքի Դրոշակ» և այլն): «Գործ» ամսագրի մեջ (1917 թ. - 11-12) տպագրեց «Ապստամբություն» ընդարձակ ուտանալորը: Գրաւոր խօսքին համընթաց ընդարձակ չափեր ընդունեց բանաւոր խօսքը: Յեղափոխութիւնից անմիջապես յետոյ՝

1917 թ. զարմանք, նա կենտրոնական կրողը դարձաւ այն շարժման, որ նպատակ ուներ Բազում ստեղծած հայրենակցական միութիւնների միջոցով գործիչներ մատակարարել գաւառին: Հայրենակցական միութիւնները դաշնակցելով ստեղծեցին Գանձակի մահանգի Բազաբնակ հայերի կազմակերպութիւն, որի խորհրդի նախագահը Լ. Աթաբեկեանն եղաւ: Այդ կազմակերպութիւնը, համաձայնութեան գալով երկրային բարձր իշխանութեան հետ (Անդրկ. Յատուկ Կոմիտէ), հրահանգիչներ ուղարկեց գաւառները՝ պարտականութիւն դնելով նրանց վրայ՝ կազմակերպել տեղերում յեղափոխական իշխանութիւն, կարգաւորել պարենատրոււնը, ժողովրդին պատրաստել Հիմնադիր ժողովի ընտրութիւնների համար և գաղափարական ու կազմակերպական մօտիկութիւն ստեղծել թուրք ժողովրդի հետ:

Բազից դուրս 1917 թ. ամառն ու աշնանը նա մասնակցեց Պետրոգրադում Հիմնադիր ժողովի շուրջ տարւող նախապատրաստական աշխատանքներին, եղաւ պատգամաւոր Հայոց Ազգային Համախորհրդին (հոկտեմբեր), ընտրելով ան-

դամ Ազգային Կենտրոնական խորհրդի, մասնակցեց կուսակցական երկրային կազմակերպութիւնների համագումարին և հռչակեց նախագահ Անդրկովկասի կազմակերպութեան, ընտրեց պատգամաւոր Համառուսական Հիմնադիր ժողովի, որով դարձաւ նաև ամառն Անդրկովկասեան Սեյմի, մասնակցեց Անդրկովկասեան երկրային Բանդորական, Ձինդորական և Գիւղացիական խորհուրդների աշխատանքներին, առհասարակ ածապարեց իր փորձած ու կշռադատած խօսքն ասել և իր խորհուրդը տալ այն բոլոր հաստատութիւններում, որոնց մէջ կուսում ու կոփուում էր յեղափոխական կամքը:

1917 թ. նոյեմբերին Լ. Աթաբեկեանը վերադարձաւ Բազու և ամենատուր եղաւ տեղական հասարակական ու կուսակցական աշխատանքներին: «...»: Եւ նա «...» իր ամբողջ եռանդն ու ուշադրութիւնը կենտրոնացրեց ազգային գործերի վրայ: Սոցիալիստ-յեղափոխականների կողմից նա մտաւ Բազի Հայոց Ազգային խորհուրդ, որ այդ ժամանակ տեմբորեն զբաղւած էր ազգային զօրքի կազմակերպումով և առհասարակ ինքնապաշտպանութեան հոգսերով: 1917 թ. դեկտեմբերին արդէն պարզ էր բոլոր աչքաբաց քաղաքագետների համար, որ Անդրկովկասի թրքութիւնը իր ազնականութեան և տաճիկ գործակալների ղեկավարութեամբ ապստամբութեան պատրաստութիւններ է տեսնում Ռուսաստանի դէմ:

Հայ մարդիկ չէին կարող արգելել կամ խեղդել թուրքերի դաւաճանութիւնը: Նրանց մնում էր միջոցներ ձեռք առնել, որ թրքութեան հակապետական գործողութիւնները միայն իրանց շորշոփով անհանգստացնեն հայերին, որ Անդրկովկասը ականատես չլինի ազգային բաղիւնների: Բազի Հայոց Ազգային խորհրդի կողմից Լ. Աթաբեկեանը և մի քանի ուրիշ գործիչներ բանակցութիւնների մէջ մտան Մուսուլմանական խորհրդի ներկայացուցիչների հետ: Հայերը առաջադրում էին թուրքերին ապահովել երթեւեկութիւնը երկաթուղիներով և վարչական սահմանաբաժանման ենթարկել հայ-թուրքական գաւառները: Թուրքերը, չառարկելով այդ առաջադրութիւններին, պահանջում էին հայերից պարգել իրանց վերաբերմունքը դէպի Թիւրքիայի անձեռնմխելիութիւնը, զգացնել տալով, որ իրանք ցանկանում են Անդրկովկասի բաժանումը Ռուսաստանից: Այդ բանակցութիւնները խլեցին շատ ժամանակ, բայց արդիւնք չուրին: Միայն երկու կողմերը ճանաչեցին իրար: Թէ՛ այդ բանակցութիւնները, թէ՛ Անդրկովկասի երկաթուղու վրայ տեղի ունեցած ռուս զինուորութեան մասսայական տմարդի կոտորածն ու զինաթափութիւնը և թէ՛ հայ-թուրքական ռազմաճակատի անյաջողութիւնները մռայլ տրամադրութիւն և ջղայնութիւն էին հաղորդում Լ. Աթաբեկեանին: Նա այլևս դադար չէր ճանաչում: Հասարակական ժո-

ղովները և մտքերի փոխանակութիւնը մտերիմների հետ մխիթարական ոչինչ չէին տալիս: Գիշատիչներ էին ճախրում հայութեան գլխին, և դա հիւժոււմ էր նրան: Լ. Աթաբեկեանը տուր հարազատութեան կապ էր պահպանում ազգի հետ, և վերջինիս գլխին կողացող անգոյները նախ և առաջ կտցահարում էին նրա սիրտը:

Հակառակ հայութեան բոլոր պատասխանատու խաւերի ցանկութեան՝ 1918 թ. մարտի 18-ին տխուր իրականութիւն դարձաւ քաղաքացիական կռիւը Բազում: Լ. Աթաբեկեանը մէկն էր այն հայ հանրաժանօթ գործիչներից, որ ամեն մի ազդեցութիւն գործադրեց խափանելու եղբայրասպան կռիւը: Նա ամեն տեղ էր: Եւ Հայոց Ազգային խորհրդում, և՛ Բանդորական ու Ձինդորական խորհրդի Գործադիր Կոմիտէում, և թուրք հաշտարար պատիրակութեան մէջ: Ամենուրեք նա մի միտք, մի ցանկութիւն էր փայփայում. վերջացած տեսնել արինոտ կռիւը: Այդ նպատակով էլ մարտի 20-ին (հ. տ.)՝ երեքշաբթի, նա հաշտարար պատիրակ գնաց դէպի պարտւած «Մուսաֆաթի» վերջին դիրքերը: Մոլեգնած մուսաֆաթականները չխնայեցին նրան և միւս պատիրակներին: Եւ Լ. Աթաբեկեանը հնձեց իր մարդկային գերագոյն պարտականութեան կատարման ճամբին: «...»

Լ. Աթաբեկեանի աճիւնը հանգչում է Բազի գերեզմանատանը: Բայց նրա տեղը Հայաստանում է ...

Ի ՏԵՐ ՀԱՆԳՈՎ ԵՊՀ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԱՄԲԻՈՆԻ ՎԱՐԻՉ ԱՐՏԱԿ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆԸ

50 տարեկան հասակում կյանքից հեռացել է ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետի հայոց պատմության ամբիոնի վարիչ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Արտակ Երջանիկի Մովսիսյանը:

Հոկտեմբերի 3-ին կյանքից անժամանակ հեռացել է հայոց պատմության ամբիոնի վարիչ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Արտակ Երջանիկի Մովսիսյանը: Ֆակուլտետի ղեկավարությունը, պրոֆեսորադասախոսական կազմը և ուսանողներն իրենց խորին ցավակցությունն են հայտնում գիտնականի հարազատներին և ողջ պատմագիտական համայնքին, քանի որ նրա կորուստը շատ մեծ է հայագիտության և առհասարակ հայ պատմագիտական մտքի համար:

Արտակ Մովսիսյանը ծնվել է 1970 թ. ապրիլի 10-ին Աբովյան քաղաքում: 1986 թ. ավարտել է տեղի N 7 միջնակարգ դպրոցը: 1988-1990 թթ. ծառայել է ԽՍՀՄ զինված ուժերում: Այնուհետև ընդունվել է ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետ, որն ավարտել է երեսներ կարգով 1994 թ.: 1997 թ. ավարտել է ասպիրանտուրան և պաշտպանել թեկնածուական, իսկ 2015 թ.՝ դոկտորական ատենախոսություն: 2008 թ. նրան շնորհվել է դոցենտի, 2016 թ.՝ պրոֆեսորի կոչում: 1991-1997 թթ. եղել է Հայաստանի պատմության պետական թանգարանի գիտաշխատող: 1998-ից դասախոսել է ԵՊՀ հայոց պատմության ամբիոնում: 2016-ից նույն ամբիոնի վարիչն էր: Համատեղությամբ աշխատել է ՀՀ ԳԱԱ

արևելագիտության ինստիտուտում: 1997-ից եղել է գիտաշխատող, 2004-ից՝ ավագ գիտաշխատող: 2016-ից առաջատար գիտաշխատող էր:

Արտակ Մովսիսյանի գիտական հետաքրքրությունների շրջանակն ընդգրկում էր հայոց պատմության հնագույն և հին շրջանը, հնագույն հայկական պետությունները, մեհենագրությունը և այլն: Հեղինակ է ավելի քան հիմք տասնյակ հոդվածների, երեք տասնյակ

մենագրությունների (հրատարակված բազմաթիվ լեզուներով), տասից ավելի դպրոցական և բուհական դասագրքերի, ուսումնամեթոդական աշխատանքների: Մենագրություններից են՝ «Վանի թագավորության (Բիայնիլի, Ուրարտու, Արարատ) մեհենագրությունը» (Եր., 1998), «Նախամաշտոցյան Հայաստանի գրային համակարգերը» (Եր., 2003), «Հայաստանը Զ. ա. երրորդ հազարամյակում (ըստ գրավոր աղբյուրների)»

(Եր., 2005), «The Writing Culture of pre-Christian Armenia» (Yerevan, 2006), «Das heilige Hochland: Die spirituell-geografische Bedeutung Armeniens in den Aufzeichnungen des Alten Orients» (Wambach, 2013):

Նշանավոր պատմաբանը նաև գիտահամրամատչելի բազմաթիվ ֆիլմերի հեղինակ է: Գիտողների լայն լսարանի սիրելի ֆիլմերն են դարձել «Տիգրան Մեծ. հայրենապաշտ տիրակալը», «Նեմրուք. արև-արքայի մեծ սրբավայրը», «Արարատ-Ուրարտու թագավորությունը», «Հազարամյակների ճամփորդը. Երևան», «Արտավազդ Բ. պատիվը՝ կյանքից վեր», «Ժայռապատկերներից մինչև այրուբեն», «Հռոմից ավելի հին մայրաքաղաքը», «Պատմության կեղծարարները. Ադրեքսան», «Դրամապատմ. հայոց դրամաշրջանառության պատմությունը» և այլն:

Իր հրատարակված առաջին մենագրության («Հնագույն պետությունը Հայաստանում. Արատտա (Ք.ա. 28-27-րդ դարեր)», Եր., 1992 թ.) համար 1994 թ. ճանաչվել է «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի «Երիտասարդ գիտնականներ» մրցույթի հաղթող: 2015 թ. պարգևատրվել է ԵՊՀ ոսկե մեդալով, իսկ 2016 թ.՝ ՀՀ ՊՆ «Վազգեն Սարգսյան» մեդալով:

Արտակ Մովսիսյանն աչքի է ընկել իր հասարակական ակտիվ կեցվածքով, ազգային արժեքների պահպանման և սերունդներին փոխանցելու անկոտրուկ մղվածությամբ:

Էդիկ ՄԻՆԱՍՅԱՆ
ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետի ղեկավար, պ.գ.դ., պրոֆ.

105 տարի շարունակ մենք անցկացնում ենք ոգեկոչումներ, խաղաղ ցույցեր, հուշարձաններ ենք կառուցում, հոգվածներ գրում մեր տեղական թերթերում, խնդրում աշխարհի առաջնորդներին և նրանց երկրներին ճանաչել և դատապարտել 1915 թվականին օսմանյան թուրքերի կողմից իրականացված հայ ժողովրդի ցեղասպանությունը: Այս հիշարժան ամսաթվերն ընդգրկում էին հայերի ավելի քան երեք սերունդ: Եվ մարդիկ կհարցնեն... ինչո՞ւ: Ինչո՞ւ պետք է այս քան փորձությունների միջով անցնել հիշելու համար, թե ինչ է տեղի ունեցել ավելի քան 100 տարի առաջ: Մենք՝ հայերս, հաճախ ենք լսում, երբ մարդիկ ասում են մեզ. «Պարզապես մոռացե՛ք անցյալը»: Անցյալն անցյալ է, պարզապես բաց թողե՛ք այն: Կռահե՛ք ինչ... անցյալը դարձել է ներկա: Մեր խաղաղ ցույցերն ու հուշահամալիրները կրկի՞ն անմկատ են մնացել: Իզո՞ւր էին մեր բոլոր նախազգուշացումները: Ինչ-որ մեկին հետաքրքրո՞ւմ էին հայերը 1915 թ.-ին: Այդ ժամանակ թերթերում շատ հոդվածներ կային հայերի կոտորածի մասին: Ինչ-որ մեկը մատը մատին տվե՞ց՝ օգնելու այդ խեղճ մարդկանց: Արդյունքում այդ ժամանակ կոտորվեց 1,5 միլիոն հայ, ինչը Ռաֆայել Լեմկինն իր «Առանցքի ուժը

ԹՈՒՅԼ ՄԻ՛ ՏՎԵՔ, ՈՐ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿՐԿՆՎԻ

բռնագավթված Եվրոպայում» գրքում 1944 թվականին անվանեց «ցեղասպանություն»:

Այսպիսով, 105 տարի անց մենք հայտնվեցինք նույն իրավիճակում: Մենք մեր թերթերում կարդում ենք Արցախի ժողովրդի վրա Ադրբեջանի հարձակումների մասին: Պետք է ինքներդ ձեզ հարցնե՛ք՝ ինչո՞ւ: Կա՞ն նախի հարուստ պաշարներ կամ գուցե ոսկո՞ւ: Իրականում այնտեղ բացի լեռներից, հնագույն եկեղեցիներից և հայ ժողովրդից, ովքեր դարեր շարունակ երկրպագել են այդ եկեղեցիներում, ուրիշ ոչինչ չկա: Հիմա նրանց վրա հարձակվում են միայն մեկ նպատակի համար՝ պահանջել հող, որը երբեք իրենց չի պատկանել և ոչնչացնել այդ հողերում դարերով բնակված մարդկանց ու նրանց մշակույթը: Ինչպե՞ս եք դա անվանում, երբ մի երկիր վերացնում է մի ժողովուրդ իր նախնյաց հողերից և ոչնչացնում է նրա մշակույթը:

ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Իր պատմության ընթացքում Արցախը/Ղարաբաղը ղեկավարել են շատ հզոր հարևաններ, բայց անվիճելի փաստն այն է, որ հայ ժողովուրդը այս ամբողջ ընթացքում ապրել է այդտեղ: Այդ ինչպես շատ ուրիշ երկրներում, այստեղ նույնպես կան փոքրամասնություններ, բայց եթե մի փոքր ուսումնասիրություն կատարեք, կարող եք գտնել ճշմարտությունը: 1926-ին՝ Ադրբեջանի և Հայաստանի խորհրդային երկրների կազմավորումից անմիջապես հետո, Արցախի բնակչությունը կազմում էր տեղի բնակչության գրեթե 90% -ը: Հետո նրանք ճանաչվեցին որ-

պես կիսանկախ ժողովուրդ, և Արցախը ստացավ «ինքնավար մարզի» կարգավիճակ: Եկեք ավելի սերտ ուսումնասիրենք այս եզրույթը: Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միության ինքնավար մարզերը վարչական միավորներ էին, որոնք ստեղծվել էին մի շարք՝ ավելի փոքր ժողովուրդների համար, որոնց ԽՍՀՄ տասնհինգ հանրապետություններում ինքնավարություն էր շնորհվել: Հիմնաբառը «ինքնավարություն» է: Իոսիֆ Ստալինը այս փոքրիկ երկրամասին տվեց «ինքնավարություն», սակայն հանձնեց Ադրբեջանին՝ Թուրքիային հանգստացնելու համար: Նրանց տրվեց նաև խորհրդային կառավարության պաշտպանություն: ԽՍՀՄ փլուզմամբ այդ պաշտպանությունը դադարեց: Նախկին խորհրդային Միության անդամ-երկրները հռչակեցին իրենց անկախությունը, այդ թվում՝ Արցախի Հանրապետությունը:

Այժմ՝ 105 տարի անց, պատմությունը կրկնվում է: Մենք ոչինչ չսովորեցինք: Մենք տեսնում ենք, որ աշխարհի երկրները դատապարտում են հարձակումները: Մենք լսում ենք երկրների ծայրը, որոնք հրադադար են պահանջում: Ինչպե՞ս պետք է «հրադադար» լինի, երբ նրանք են մեզ վրա կրակում: Եթե հայերը չպաշտպանվեն, նրանք կկործանվեն: Մարդկանց այս փոքր խումբը ինքնապաշտպանվում է համաշխարհային խոշոր տերությունների և բանակների դեմ: Եթե մենք չենք ցանկանում կրկնել 1915 թվականը, ապա աշխարհի երկրները պետք է ավելին անեն, քան պարզապես «խոսել»: Բավական չէ միայն Թուրքիա-

յին ասել, որ դադարեցնի զենքի ու բանակի մատակարարումը Ադրբեջան: ԱՄՆ-ին պետք չէ զորք ուղարկել կռվելու, Թուրքիայի վրա ազդելու բազմաթիվ եղանակներ կան: Եթե երկրները լուրջ են վերաբերվում, նրանք պետք է անհապաղ տնտեսական ամբողջական շրջափակման ենթարկեն Թուրքիային կամ կրակի վրա յուր լցնող որևէ այլ երկրի: Թուրքիան արդեն փուշ է դարձել ԱՄՆ-ի համար. ժամանակն է դադարեցնել խոսակցությունները և քայլեր ձեռնարկել:

1915-ի Հայոց ցեղասպանությունը 20-րդ դարի առաջին ցեղասպանությունն էր: Խնդրում են, համաշխարհային տերություններ, թույլ մի՛ տվեք, որ Արցախի Հանրապետությունում իրագործվի 21-րդ դարի առաջին ցեղասպանությունը:

ՍԹԻՎԵՆ Ռ. ԱՂԱՍՏ
Վարդանանց Ասպետների գերագույն հրամանատար

Վարդանանց ասպետներ, հայ տղամարդկանց եղբայրության սկզբունքների վրա հիմնված կազմակերպություն է, որի գործունեությունն ուղղված է հայկական ժառանգության և նրա մշակութային ավանդույթների պաշտպանությանը և պահպանմանը: Դրա կազմը ներկայացնում է հայ համայնքի ղեկավարության ողջ սպեկտրը: Այն հիմնադրվել է 1916 թ.-ին Ֆիլադելֆիայում և հիմնված է ԱՄՆ-ում 23 տեղական մասնաճյուղերից, որոնք աջակցում են հայկական գործերը ամբողջ աշխարհում:

*Անգլ. թարգմանեց՝
ԱՆԻ ՍԱՆՈՒԿՅԱՆԸ*

ՀՀ ԳԱԱ-ն ցավակցական նամակ է հղել Ուկրաինայի Գիտությունների ազգային ակադեմիայի նախագահ Բորիս Պատոնի մահվան կապակցությամբ

Օգոստոսի 19-ին 102 տարեկան հասակում կյանքից հեռացավ Ուկրաինայի գիտությունների ազգային ակադեմիայի նախագահ, ակադեմիկոս Բորիս Պատոնը: Աշխարհահռչակ գիտնականի մահվան կապակցությամբ ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիան (ԳԱԱ) ցավակցական նամակ է հղել Ուկրաինայի Գիտությունների ազգային ակադեմիայի նախագահությանը: «ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիան, ՀՀ ԳԱԱ նախագահությունը և Հայաստանի ողջ գիտական հասարակությունը խորապես սգում են Ուկրաինայի գիտությունների ազգային ակադեմիայի նախագահ, աշխարհահռչակ գիտնական Բորիս Եվգենիի Պատոնի մահը: Ակադեմիկոս Բորիս Պատոնի գիտական և գիտակազմակերպական գործունեությունը համաշխարհային ճանաչում է ստացել: Նա զգալի ներդրում ունի մետալուրգիայի զարգացման գործում, նրա անմիջական ղեկավարությամբ իրականացվել են խոշոր ծրագրեր:

Հնարավոր չէ գերազնահատել ակադեմիկոս Բորիս Պատոնի մեծ ներդրումը Ուկրաինայի գիտությունների ազգային ակադեմիայի զարգացման մեջ: Նրա հեղինակությունը

և ջանքերը որոշիչ դեր խաղացին գիտությունների ակադեմիաների միջազգային ասոցիացիայի կայացման և գործունեության ծավալման հարցում՝ ծանրակշիռ ներդրում ունենալով հետխորհրդային տարածաշրջանում գիտության պահպանման և զարգացման գործում:

Ակադեմիկոս Բորիս Պատոնն անվիճելի ներդրում ունի Ուկրաինայի և Հայաստանի գիտական կոլեկտիվների միջև կապերի ամրապնդման գործում: Երկարամյա ընկերությունը միավորել էր ակադեմիկոս Պատոնին և ՀՀ ԳԱԱ նախագահ Վիկտոր Համբարձումյանին:

Բորիս Պատոնը ՀՀ ԳԱԱ պատվավոր անդամ էր և պարգևատրվել է Հայաստանի ազգային բարձրագույն՝ Անանիա Շիրակացու անվան մեդալով, ով միջնադարյան հայ առաջատար գիտնական էր:

Հարգելի՛ գործընկերներ, ընդունե՛ք մեր անկեղծ ցավակցությունը: Ակադեմիկոս Բորիս Պատոնի հիշատակը հավերժ կմնա հայ գիտնականների սրտերում և մտքերում», - նշված է նամակում:

ՀՀ ԳԱԱ տեղեկատվական-վերլուծական ծառայություն

ՀՈՖՄԱՆԸ ՄԵԾԱՐՈՒՄ Է ՆԱՀԱՏԱԿՎԱԾ ՄՏԱՎՈՐԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

Այս խորագրի ներքո «Միրոր-Սփեքթերում» գերմանաբնակ Մուրիել Միրաբ-Վայսբախի գրախոսականից տեղեկանում ենք, որ ամռան սկզբին Բրեմենի «Donat Verlag» հրատարակչատունը լույս է ընծայել հայ ժողովրդի մեծ բարեկամ, Օսմանյան կայսրության իրագործած ցեղասպանությունների զոհերի էկումենիկ հուշարձանները պահպանելու «FOGG» ընկերության նախաձեռնող և «AGA»՝ ցեղասպանությունների ճանաչման և ժողովուրդների միջև փոխըմբռնման աշխատանքային խմբի նախագահ Թեսա Յոֆմանի «Todes vision» (Մահվան կանխատեսում) խորագրով հատորը, որ յուրահատուկ ձևով մեծարում է Մեծ եղեռնի նախօրյակին մահատակված հայ մտավորականներին: Այդ առաջին սարսափելի «ազդանշանը» Յոֆմանն անվանում է «elitocide» (մտավորական էլիտայի սպանություն), որին զոհ գնացին գրողներ, արվեստագետներ, բանաստեղծներ, ուսուցիչներ և հոգևորականներ:

Գիրքն արդյունք է համագործակցության արհեստավարժ թարգմանիչ, գրաբարի և արդի հայերենի դասատու Ժիրայր Քոչարյանի հետ, որ նախ հայերենից տողացի գերմաներենի է թարգմանել ստեղծագործությունները, իսկ հետո Յոֆմանը դրանց գաղափարական բովանդակությանը տվել է գերմանական պոեզիայի վերջնական տեսքը: Ներկայացված հեղինակների դիմանկարները կատարել է հորեն Հակոբյանը:

Ժողովածուն ընդգրկում է 9 արևմտահայ հեղինակների ստեղծագործությունները, ներառյալ նրանց գործերը, ովքեր կարողացան խուսափել ցեղասպանությունից: Ձապել Եսայանն, օրինակ, հետագայում զոհ գնաց խորհրդային իշխանությունների դաժանություններին: 1936-39-ի դեպքերը Յոֆմանը «2-րդ էլիտայի» է անվանել:

Ծաղկաբաղուն տեղ են գտել Կոմիտասի, Դ. Վարուժանի, Ռ. Սևակի, Ռ. Ջարդարյանի, Սիամանթոյի, Տ. Զրաքյանի, Երուխանի, Գ. Ջոհրայի և Վ. Թեքեյանի արձակ գործերն ու բանաստեղծությունները:

Հատորի հրատարակման միտքը ծագել է 2014-16 թվերին Բեռլինում և այլ քաղաքներում ապրիլի 24-ի առթիվ տեղի ունեցած հանրային ընթերցումների շարքից: «Դա սոսկ կարճ պատումների հավաքածու չէ, այլ պոետիկ ճանապարհորդություն ծանրագույն փորձառության միջով, որը մեզ ներկայացրել է Գրիգորիս եպիսկոպոս Բալաքյանն իր «Հայոց Գող-գորթան» կոթողային հուշագրության մեջ: Այս փոքրիկ գիտական աշխատությունը թանկարժեք գոհար է», գրում է Վայսբախը՝ ավելացնելով, որ ընդհանրապես Յոֆմանի գրքերը (գերմաներեն թե անգլերեն) պարտադիր ընթերցանության գրքեր են ուսանողների համար: 2019-ին նա գերմանացիներին է ներկայացրել Յոֆմանին Թունմանյանի առակներն ու հեքիաթները: Նաև իր հեղինակած «Doves and Ravens» (Աղավնիներ և Ագռավներ) վեպը, որ պատմական ակնարկ է վաղ շրջանի Իռլանդիայի մասին:

Հ. ԾՈՒԼԻԿՅԱՆ

Հայտարարություն

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ ՊՈԱԿ-ը հայտարարում է մրցույթ ինստիտուտի Նորագույն պատմության բաժնի վարիչի թափուր տեղի համար:

Մրցութին կարող են մասնակցել Հայաստանի Հանրապետության այն քաղաքացիները, ովքեր ունեն

ա) պատմական գիտությունների թեկնածուի կամ դոկտորի գիտական աստիճան,

բ) գիտական գործունեության առնվազն 5 տարվա փորձ:

Բաժնի վարիչի թափուր պաշտոնի մրցութին մասնակցելու համար անհրաժեշտ է ներկայացնել հետևյալ փաստաթղթերը

ա) գրավոր դիմում,

բ) քաղվածք առաջադրման մասին որոշումից,

գ) երկու լուսանկար 3x4 չափսի,

դ) քաղվածք աշխատանքային գրքույկից,

ե) ինքնակենսագրություն,

զ) անձնագրի և սոց. քարտի պատճենները,

է) թեկնածուի կամ դոկտորի գիտական աստիճանի դիպլոմի պատճեն,

ը) կադրերի հաշվառման անձնական թերթիկ՝ լրացված.

թ) բնութագիր վերջին աշխատավայրից (եթե կազմակերպությունը չի լուծարվել),

ժ) հրատարակված աշխատությունների ցանկ՝ հաստատված համապատասխան կարգով:

Մրցութին մասնակցելու համար դիմումներն անհրաժեշտ է ներկայացնել սույն հայտարարության հրապարակման օրվանից սկսած մեկ ամսվա ընթացքում Պատմության ինստիտուտի գիտքարտուղարին:

Հասցեն՝ Երևան, Մ. Բաղդամյան պողոտա 24/4, հեռախոս 010581931:

Հայտարարություն

ՀՀ ԳԱԱ մոլեկուլային կենսաբանության ինստիտուտը հայտարարում է մրցույթ հետևյալ թափուր տեղերի համար.

1. Բջջային տեխնոլոգիաների խմբի ղեկավարի.

2. Մոլեկուլային նյարդակենսաբանության խմբի ղեկավարի.

Անհրաժեշտ փաստաթղթերը հայտարարությունը հրապարակելու օրվանից մեկ ամսվա ընթացքում պետք է ներկայացնել հետևյալ հասցեով՝ Երևան, Հասարակական 7, ՀՀ ԳԱԱ մոլեկուլային կենսաբանության ինստիտուտ, հեռ.՝ 28-16-26:

Գիտություն

Գլխավոր խմբագիր՝ Ա. ՏԵՐ-ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ

Երևան-19, Մարշալ Բաղդամյան 24բ,

հեռ. 56-80-14, 077 31 63 76

Դասիչ՝ 69268, գրանցման վկայական՝ 448:

Ստորագրված է տպագրության՝ 26.10.2020 թ.:

"ГИТУИОН" ("Hayka") razeta HAH PA

ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՈՐԻԶՈՆՆԵՐ

Իլոն Մասքը պատմել է, թե երբ կկայանա Starship-ի առաջին թռիչքն ուղեծիր

Միլիարդատեր գյուտարար Իլոն Մասքը խոստացել է, որ Starship օդաչուավոր տիեզերանավը կարող է շուրջերկրյա ուղեծիր թռչել արդեն հաջորդ տարի:

Օգոստոսի 31-ին ունեցած ելույթի ընթացքում Մասքը հայտնել է, որ Starship-ի ուղեծրային թռիչքը հավանաբար կարող է կայանալ հաջորդ տարի: Դրա հետ մեկտեղ նա նշել է, որ առաջին թռիչքները կարող են չաշխատել:

«Մենք գտնվում ենք անհայտ տարածքում», - պարզաբանել է Մասքը: Starship տիեզերանավի նախատիպը միայն 150 մետր բարձրությամբ է բարձրացել օգոստոսին անցկացված փորձարկումների ընթացքում, իսկ մի շարք նախորդ փորձարկումներն ավարտվել են պայթյուններով:

Տիեզերանավը, վերջին հաշվով, նախատեսված է Մարսի վրա թռիչքների համար:

Մասքին և նրա SpaceX ընկերությանն անցյալում քննադատել են տեխնոլոգիաների զարգացման չափազանց հավակնոտ կանխատեսումների համար, սակայն ներդրողները հավատում են խարիզմատիկ գյուտարարին:

Օգոստոսի 31-ին Մասքը հարստացավ միանգամից 8 միլիարդ դոլարով այն բանից հետո, երբ կտրուկ ավելացան նրա մյուս դուստր ընկերության՝ Tesla էլեկտրամոբիլներ արտադրողի բաժնետոմսերը, հաղորդել է ՌԻԱ Նովոստին:

NASA-ն Լուսնի վրա 4G բջջային ցանց է գործարկում

NASA-ն Լուսնի վրա պատմության մեջ առաջին 4G բջջային ցանցը ստեղծելու համար ընտրել է Nokia-ին: ԱՄՆ-ում ընկերության արդյունաբերական հետազոտությունների Bell Labs ստորաբաժանումն իր սարքավորումներն է առաջարկում NASA-ին՝ 2022-ի վերջին գործարկման նպատակով լուսնային ցանց ստեղծելու համար:

Իր Artemis ծրագրի շրջանակներում NASA-ն նախատեսում է մինչև 2024 թվականը տիեզերագնացներ ուղարկել Լուսին, ինչին կհաջորդի մինչև 2028 թվականը մարդու «կայուն» ներկայությունը այնտեղ:

Nokia-ն հայտարարում է, որ իր 4G ցանցը տիեզերագնացներին հնարավորություն կտա իրականացնելու մի շարք գործողություններ, ներառյալ ծայային և տեսազանգեր, կարևոր տվյալների ուղարկում և օգտակար ներդեռումների իրականացում: Ի

վերջո, ընկերությունը նախատեսում է մաև 5G-ն գործարկել Լուսնի վրա:

CNN-ը հաղորդում է, որ Bell Labs-ը ծրագրի համար 14,1 միլիոն դոլար է ստացել: